

บทที่ ๔

วิเคราะห์หน้าที่ความเป็นมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท

ในบทนี้ มุ่งศึกษาวิเคราะห์แนวคิดหน้าที่ของความเป็นมนุษย์ในพุทธปรัชญา ซึ่งการวิเคราะห์ครั้งนี้จะเน้นในเรื่องการทำหน้าที่ของมนุษย์เองในการดำรงชีวิต เพื่อให้มีชีวิตอยู่อย่างสงบสุขและเรียบง่าย หรือ เกิดความเชื่อมั่นทางสังคมของบุคคลในสังคมตามหลักพุทธปรัชญาดังนั้น ถ้ากล่าวถึงการทำหน้าที่ของมนุษย์นั้นก็จะหมายถึงหน้าที่ ๖ ซึ่งในเบื้องต้น ผู้วิจัยขอนำทศ ๖ มากล่าวเบื้องต้น เพื่อให้เห็นว่า มนุษย์ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้คนเดียวจะต้องมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ อยู่เสมอไม่มากนักน้อยตามแต่สถานะภาพทางสังคมของตนเอง และจะนำมาบูรณาการกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคมปัจจุบันว่า การทำหน้าที่มนุษย์กับวิถีชีวิตมีความสัมพันธ์กับมากน้อยอย่างไร จึงกำหนดการนำเสนอของการศึกษา ๖ ประการ ได้แก่ (๑) หน้าที่ของบิดา มารดา (๒) หน้าที่ของครูบา อาจารย์ (๓) หน้าที่ของภรรยา บุตร (๔) หน้าที่ของมิตร สหาย (๕) หน้าที่ของบ่าว ไพร ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา (๖) ทิศเบื้องบน ได้แก่ พระสงฆ์ สมณะพราหมณ์ หรือ นักบวช ดังมีรายละเอียด ดังนี้

พุทธปรัชญาเถรวาท เป็นศาสนาหลักของสังคมไทยมาเป็นเวลานาน ตั้งแต่พุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามาตั้งมั่นที่กรุงสุโขทัยครั้งอดีตในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชพระมหากษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัย จนถึงปัจจุบันนี้ หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้มีอิทธิพลต่อขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี ศิลปวัฒนธรรมตลอดถึงการดำเนินวิถีชีวิตประจำวัน สังคมไทยในแต่ละท้องถิ่นเป็นสังคมที่มีพื้นฐานมาจากพระพุทธศาสนา เป็นสังคมที่แตกต่างจาก สังคมตะวันตก การคบหาสมาคม การปฏิสัมพันธ์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ถือได้ว่า สังคมไทยเป็นสังคมที่อบอุ่น ด้วยอิทธิพลของหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาที่นำสู่การ ปฏิบัติ ทำให้สังคมอยู่เป็นสุข เกิดความสันติ ในสังคมไทยตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี และวัฒนธรรมที่ดี ปฏิบัติกันมานั้น เรื่องการปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเป็นเรื่องที่เป็นเอกลักษณ์ของคนไทย คือ การปฏิบัติในหน้าที่ของตนเองต่อกัน ระหว่าง บิดามารดากับบุตร ครู-อาจารย์กับศิษย์ สามีกับ ภริยา มิตรกับมิตร นายกับบ่าว และภักดีกับพระสงฆ์

เรื่องทิศในพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ที่มี ชีวิตร่วมกันอยู่ในสังคม มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันในชีวิตประจำวัน มีความสัมพันธ์กันใน หน่วยงานองค์กรต่าง ๆ ทั้งทางภาครัฐ และเอกชน มนุษย์เป็นสัตว์สังคมติดต่อสัมพันธ์ซึ่งกันและ กันตั้งแต่สถาบันเล็กสุดของสังคมคือสถาบันครอบครัว จนถึงใหญ่สุดของสังคมคือสถาบันชาติ บุคคลจะอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขนั้นต้องเป็นคนที่มโนธรรมสัมพันธ์ดี มีความประพฤติเรียบร้อยดีงาม มี

คุณธรรม ศีลธรรม จริยธรรมประจำใจ มีหลักปฏิบัติและหน้าที่ยึดถือเป็นหลักปฏิบัติในการ ดำเนินชีวิต ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๔.๑ หน้าที่ความเป็นมนุษย์ของบิดา มารดา^๑

ในพุทธปรัชญาเถรวาทเรียกว่า ทิศเบื้องหน้า ตรงกับภาษาบาลีว่า “ปรัตติมทิศ” (The direction in front or parents as the east) คือ “บิดามารดา”

๔.๑.๑ ความหมายของมารดาบิดา

“บิดา, บิดร” ว่า “พ่อ” โดยปริยายหมายถึง “ผู้ให้กำเนิด”^๒ ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Father” มารดา , มารดร แปลว่า “แม่” หญิงผู้ให้กำเนิดหรือเลี้ยงดูลูก , คำที่ถูกเรียกหญิงผู้ให้ กำเนิดหรือเลี้ยงดูตน ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Mother” พุทธทาสภิกขุได้ให้ความหมายของคำว่า “บิดามารดา” ดังนี้ บิดามารดา คือ ผู้ให้กำเนิดบุตร ผู้ให้ชีวิตเลือดเนื้อแก่บุตร ผู้ให้จิตวิญญาณแก่บุตร ผู้สร้างวิญญาณ ให้แก่บุตร ผู้มีจิตห่วงใยไปกับบุตร รักห่วงใยบุตร ปราบปรามให้บุตรได้ดี ผู้สร้างโลก

ดังนั้น พ่อ คือ ผู้คุ้มครองป้องกันอันตรายให้แก่บุตร ส่วนแม่ คือ ผู้ยังบุตรให้เจริญ ยิ่งๆขึ้นไป ผู้มีความรักสงสารในบุตร ผู้แบ่งเบาภาระของพ่อ ผู้สวมวิญญาณให้แก่บุตร ผู้ปลูกฝัง ความรักและคุณธรรมก่อนคนอื่น ผู้ให้ดีมีนาม , ผู้นำ”

๔.๑.๒ ความหมายของบิดา มารดาทางพุทธปรัชญาเถรวาท

คำว่า มารดา , มารดร , แม่ ตรงกับภาษาบาลีว่า “มาตุ ” แม่^๓

มาตุ ,แม่ (a mother)

คำว่า “บิดา, บิดร, พ่อ ตรงกับภาษาบาลีว่า “ปิตุ ” ชนผู้เลี้ยงบุตรโดยธรรม
ปิตุ ,พ่อ (a father)

“แม่”ในทัศนะของพระพุทธเจ้า โทหพินิ แปลว่า มีใจสอง คือ เมื่อแม่มีครรภ์ ย่อมมี อาการแพ้ท้อง ย่อมแบ่งหัวใจ คือ ความรักออกไปรักลูกที่ถือปฏิสนธิในครรภ์ สุหทา แปลว่า มีใจดี คือมีจิตใจจดจ่ออยู่กับลูก ดีใจว่าจะได้ลูก ชนยนต์ “ผู้ยังลูกให้เกิด” ชนยนต์ แปลว่า ผู้กำเนิดลูกซึ่ง

^๑ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๒/๑๕๕.

^๒ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พุทธศักราช ๒๕๔๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : จัดพิมพ์โดย บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๒), หน้า ๖๒๗.

^๓ พุทธทาสภิกขุ, เตือนใจวัยรุ่น, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ม.ป.ป), หน้า ๒๒.

^๔ ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒ , (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร, ๒๕๔๖), หน้า ๕๗๑.

เรานิยมเรียกว่า "ชนนี" คือ แม่บังเกิดเกล้า โศคนุติ แปลว่า ผู้ปลอบโยนคือให้ลูกมีความร่าเริง เมื่อลูกร้องไห้ก็ให้ดื่มนม ร้องเพลงกล่อมลูก ให้ลูกได้นอนระหว่างถัน กกกอดลูกให้ได้รับความอบอุ่น โปสนุติ แปลว่า ผู้เลี้ยงดู คอยดูแลด้วยใจห่วง คอยรับขวัญด้วยหทัยอันรัก สนิท คอยชะเง้อดูว่า “โอ้ลมจะโกรก แดจะส่อง มจะไต่ไรจะคอม” สมญานามของพ่อแม่ พระพุทธเจ้าทรงยกย่องผู้เป็นพ่อแม่ไว้ว่า “พฺรหฺมมาติ มาตาปิโตร ปพฺพจริยาติ วจฺเจเร อาหุเนยฺย จ ปุตฺตานํ ปชาย อนุกมฺปกาฯ”

ดังนั้นบิดามารดาเป็นพระพรหมของบุตร มีพรหมวิหาร^๔ คือ เมตตา กรุณา มุติกา และอุเบกขา พ่อแม่เป็นครู-อาจารย์คนแรกของบุตร สั่งสอนอบรมกิริยามารยาทให้ลูกก่อนคนอื่น พ่อแม่เป็นบุคคลเพื่อควรแก่วัตถุที่ลูกนำไปบูชา เป็นพระอรหันต์ของลูก พ่อแม่เป็นผู้อนุเคราะห์ เลี้ยงดูบุตรจนโตใหญ่สามารถเลี้ยงตนเองได้ พ่อเป็นเทวดาของบุตร พ่อแม่เป็นบุพการีของบุตร พ่อแม่เป็นมิตรในเรือนของบุตร “มาตา มิตฺตํ สเก มเร”^๕

๔.๑.๓ หน้าที่ของบิดา มารดาที่มีต่อบุตร

ทิศเบื้องหน้า คือ “บิดามารดา” มารดาบิดาที่ผู้เป็นทิศเบื้องหน้านั้น ด้วยเหตุผลว่าท่านเป็นคนมีอุปการะก่อน ภาษาบาลีว่า “บุพการี” เป็นผู้มาก่อน ให้การเลี้ยงดูบุตรธิดามาก่อน ให้การศึกษา ให้ที่อยู่อาศัย สำหรับมารดานั้น ท่านให้บุตรธิดาอาศัยทั้งในกายและนอกกาย คือ อาศัยอยู่ในครรภ์และอาศัยอยู่ในเรือนเมื่อคลอดออกมา อบรมบ่มนิสัยให้บุตรอยู่ในศีลธรรม จริยธรรมที่ดีงาม ทั้งพฤติกรรมทางกาย วาจา แม้กระทั่งจิตใจ มารดาบิดาต้องปฏิบัติหน้าที่ของ ตนรับผิดชอบต่อการดำเนินชีวิตของบุตร จนกว่าจะมีครอบครัวรับผิดชอบชั่วชีวิตตนเองได้ มารดา บิดามีหน้าที่อนุเคราะห์บุตรโดยเหตุ ๕ ประการ คือ ๑. ห้ามจากความชั่ว ๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี ๓. ให้ศึกษา ศิลปวิทยา ๔. หากรยาที่สมควรให้ ๕. มอบทรัพย์ไว้ในโอกาสอันเหมาะสม^๖

ดังนั้น หน้าที่ของบิดามารดาจะต้องเป็นบุพการีของลูก คือ ต้องอุปการะเลี้ยงดูลูกของตนก่อน เพราะลูกนั้นเกิดขึ้นมาในโลก เนื่องด้วยพ่อแม่เป็นต้นเหตุ พ่อแม่จึงมีหน้าที่ต้องทำการอุปการะก่อน หน้าที่ของบิดา มารดาที่ต้องปฏิบัติต่อลูกนั้น มีดังต่อไปนี้

(๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว การที่พ่อแม่ต้องรับสอนลูกไม่ให้ทำความชั่ว ก่อนอื่นนั้น เพราะลูกผู้เกิดมาใหม่ ๆ เป็นเด็กที่ยังไม่รู้เรื่องของโลกเลย เปรียบเหมือนคนตาบอดที่หลงทาง ผู้บอกทางจำเป็นต้องรีบบอกทางเสียก่อน เพื่อไม่ให้ผู้หลงทางได้เดินผิดต่อไป จะได้หยุดคิดหาทางเดินใหม่ มิฉะนั้นจะเดินหลงทางไปไกลเกินกว่าที่จะกลับได้ ถ้ารีบบอกคนหลงทางเสียก่อน

^๔ พุทธทาสภิกขุ, เตือนใจวัยรุ่น, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา ,ม.ป.ป), หน้า ๒๓-๒๔.

^๖ ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

แล้วว่าทางนี้เป็นทางผิด แม้นคนหลงจะยังไม่เดินไปทางถูก ก็คงหยุดเดินทางผิดเสียก่อน และเมื่อได้รับทราบว่าเป็นทางที่ถูกแล้ว เขาจะเดินไปในทางถูกโดยง่าย

การที่พ่อแม่จะสอนลูกไม่ให้ทำความชั่วนั้น จะต้องชี้แจงให้ลูกเข้าใจชัดเจนว่า อะไรเป็นความชั่ว หรือความชั่วคืออะไร และเมื่อทำความชั่วแล้ว ผลของความชื่อนั้นจะเป็นอย่างไร พร้อมกับยกตัวอย่างคนทำชั่วให้ลูกดูเป็นแบบ^๑

(๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี ข้อนี้พ่อแม่ได้สั่งสอนให้ลูกเชื่อฟัง ตั้งมั่นอยู่ในการไม่ทำความชั่วดังในข้อ ๑ นั้นแล้ว ก็ไม่สู้จะสำคัญเท่าใดนัก เพราะเหตุที่ว่าความชั่วเหมือนกับตุ่มน้ำที่มีรูรั่ว พ่อแม่ได้อุดรูนั้นเสียแล้ว แม้น้ำคือความดี ถึงจะสอนให้ลูกทำทีละน้อย ๆ ก็ยังเต็มได้แน่นอน ด้วยสัญชาตญาณที่เกิดขึ้นมาแล้วต้องทำอะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ทำดีก็ต้องทำชั่ว เมื่อหยุดทำความชั่วแล้วก็ไปอันทำความดีอยู่เอง เช่น ลูกไม่ประพฤติผิดในอบายมุขทั้ง ๑๑ ข้อนั้นแล้ว ก็ถือว่าเป็นผู้ที่มีศีล ๕ โดยบริบูรณ์ คือ ไม่ฆ่าคนและสัตว์ด้วยการเลิกละความเป็นคนดุร้าย ไม่ลักขโมยและพูดเท็จเพราะเลิกละความเห็นแก่ตัวจัด ไม่ทำชั่วเพราะเลิกละเป็นนักเลงผู้หญิง ไม่ดื่มสุราเพราะเลิกละเป็นนักเลงสุรา เป็นคนขยันหมั่นเพียรเพราะเลิกการเป็นคนเกียจคร้านและนอนหลับมาก เป็นคนดีเพราะเลิกการคบคนชั่ว เป็นมิตร เป็นคนมีสติไม่ประมาทเพราะไม่ดื่มสุรา ไม่เที่ยวกลางคืน ไม่เดินทางไกลคนเดียว เป็นคนมีเมตตาอารีเพราะเลิกเป็นคนดุร้าย จะเป็นคนไม่ตระหนี่และบริจาคทานการกุศลเพราะเลิกการเห็นแก่ตัวจัด เมื่อลูกตั้งอยู่ในความดีดังที่กล่าวมานี้ พ่อแม่ก็คงจะพอใจแล้ว และควรย้าให้ลูกเข้าใจว่า ความดีก็คือการทำความดีแล้วเป็นประโยชน์แก่ตัวเองและคนอื่น เช่น การกตัญญูกตเวที ก็คือการระลึกถึงอุปการะที่คนอื่นกระทำแก่ตน แล้วตอบแทนอุปการะนั้นเป็นความดี เพราะทำให้จิตใจของตนเป็นคนอ่อนน้อม และทำให้เป็นที่รักใคร่ของผู้ที่เราตอบแทน เป็นที่สรรเสริญของผู้อื่น และยังเป็นเสมือนตราเครื่องหมายประจำตัว แสดงว่าผู้นั้นเป็นผู้มีนิสัยสันดานเป็นคนดี ใคร ๆ ก็พอใจที่จะคบหาสมาคมด้วย

(๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา ตามสมควรแก่อายุและสติปัญญาของลูก ข้อนี้ในชั้นต้นพ่อแม่ก็สอนให้ลูกรู้จักกิจกรรมารยาทในการเดิน การนั่ง การยืน การนอน ตลอดจนการพูดจาให้เป็นคนมีกิริยาเรียบร้อยอ่อนน้อม และพูดจาเป็นสัมมาคารวะ พูดจาอ่อนหวาน ให้รู้จักขอโทษเมื่อตนได้ทำผิดไป ให้รู้จักกราบไหว้และกล่าวขอบคุณแก่บุคคลผู้ให้สิ่งของอะไรแก่ตน แม้ที่สุดเขาให้ขนมกินสักเล็กน้อย เป็นต้น เมื่อลูกมีอายุพอสมควรแล้ว จะเล่าเรียนศิลปวิทยาต่างๆ ได้แล้ว ก็เลือกส่งลูกไป

^๑ เจมกะ, *หน้าที่ของคน (ฉบับพิเศษ)*, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๐๓), หน้า ๓๒.

ยังโรงเรียนหรือสำนักอาจารย์ที่ตนพิจารณาเห็นว่าจะอบรมสั่งสอนลูกให้เป็นคนดี และมีความรู้ในวิชานั้นๆ^๔

(๔) แต่งงานกับผู้ที่สมควรให้ หน้าที่อันสำคัญยิ่งของพ่อแม่อีกอย่างหนึ่ง ก็คือการจัดหาสามีและภรรยาให้แก่ลูกของตน พ่อแม่บางคนอาจจะคิดว่า ลูกเราเลี้ยงมาโตแล้ว มันก็หาของมันเอง ถือภาณิดว่า “ปลูกเรือนต้องตามใจคนอยู่ ปลูกอู่ต้องตามใจคนนอน” นั่นคงไม่ถูกต้อง เพราะลูกของเราเนี่ยเพิ่งจะเป็นหนุ่มสาว มันยังไม่เคยแต่งงานเลย และผ่านชีวิตมาในโลกน้อยนัก หากให้หาสามี ภรรยากันตามลำพัง ระวังจะต้องนั่งน้ำตาเช็ดหัวเข่าโดยไม่รู้ตัว เพราะความเป็นหนุ่มเป็นสาวของลูกเรานั้น ธรรมชาติมันบีบครั้นหัวใจให้ใครจะมีสามีภรรยาตามประเพณีของโลก ด้วยความไม่เคย จึงไม่มีใครรู้ว่าคนไหนอย่างไร เสียหายอย่างไร ตระกูลพ่อแม่แม่ย่าตายายของเขา เป็นมาอย่างไร บ้างก็ไม่รู้ เพราะตัวเกิดมาทีหลัง พอเห็นเป็นหนุ่ม ๆ สาว ๆ แต่งตัวหล่อ ๆ ก็จะเกิดความพอใจ เกิดความชอบความรักขึ้น พอได้ใกล้ชิดพูดคุยจากอกอกใจเข้าสักหน่อย ประกอบกับธรรมชาติแห่งกามเทพคอยเร่งเร้าสะกิดใจอยู่ ก็ทำให้อยากจะเสด็จศึกเสียเร็ว ๆ จนกระทั่งหนุ่มสาวบางคู่ทนรอทำตามประเพณีไม่ไหว จึงร่วมหัวจมท้ายกันเองตามวิสัยของโลกีย์ แล้วก็เกิดลูกออกมาโดยไม่ทันตั้งใจ แล้วทีนี้ทั้งหนุ่มสาวก็ไม่รู้จะรับผิดชอบอย่างไร ฝ่ายหนุ่มพอได้ชิมรสแล้ว เห็นฝ่ายสาวมีท้องหรือคลอดลูกแล้ว มักเกิดเบื่อแล้วคิดจะหาใหม่ก็หลบหน้าไป ทำให้ตายายต้องเลี้ยงหลานโดยไม่มีพ่อแม่ก็มีมาก บางรายฝ่ายสาวฆ่าตัวตายเพราะฝ่ายหนุ่มทอดทิ้งก็มีไม่น้อย บางรายทกให้ชายและหญิงเรียนไม่สำเร็จด้วยกันทั้งคู่^๕

ดังนั้นโทษของการที่พ่อแม่คิดว่าไม่ใช่หน้าที่ มีหน้าที่แต่เลี้ยงให้โตเท่านั้น อาศัยเหตุนี้พ่อแม่จึงมีหน้าที่อันจำเป็นในการที่จะต้องหาสามีและภรรยาที่สมควรให้แก่ลูกของตน คือ เมื่อลูกมีอายุพอสมควรและเสร็จการศึกษาแล้ว ก็ควรจะสอดส่องพิจารณาว่าลูกของใครมีตระกูล ฐานะ รูปร่าง อวัยวะ และอายุพอสมควรแก่ลูกของเราบ้าง ถ้าพ่อแม่ปรึกษากันเห็นสมควรแล้ว ก็อย่าเพิ่งตกลงทีเดียว ถึงแม้ว่าพ่อแม่จะเคยแต่งงานมาแล้ว รู้จักตระกูล ฐานะ ความประพฤติของอีกฝ่ายหนึ่งมาแล้วก็จริง แต่ก่อนจะตกลงสู่ขอหรือยินยอมแน่นอน ต้องเรียกลูกของเรามาปรึกษากันให้เรียบร้อย จนเป็นที่พร้อมใจกันเสียก่อน อย่าถือวิธีแบบคลุมถุงชนเหมือนสมัยโบราณ ที่ถือว่าอยู่กันไปมันก็รักกันเองนั่นไม่ได้ เพราะการแต่งงานนั้นเป็นเรื่องอยู่ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน ช่วยกันทำมาหากินไปจนกระทั่งตาย ไม่ใช่ลองแต่งงานแล้วก็เลิกได้ง่าย ๆ เหมือนทำอย่างนั้น จึงมีคำพังเพยว่า “มีฝั้วเมียผิดคิดจนตัวตาย ปลูกเรือนผิดคิดจนเรือนทลาย” เพราะแต่งงานแล้ว ลูกเขาเป็นคนอยู่

^๔ เขมกะ, หน้าที่ของคน (ฉบับพิเศษ), พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๐๓), หน้า ๓๓.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

ด้วยกัน เราเป็นพ่อแม่ไม่ได้อยู่กับเขา และอยู่ไปก็อาจจะตายก่อนเขาด้วย จึงจำเป็นต้องให้หญิงกับชายมีน้ำใจรักกัน หรือคุ้นเคยกัน รู้จักนิสัยใจคอของกันและกันพอสมควรเสียก่อน เมื่อลูกเขาคกลงเห็นชอบพร้อมกันแล้ว จึงจัดการสู่ขอหรือยินยอมและตกลงตามประเพณี

(๕) มอบทรัพย์สินให้ในสมัยที่ควร ข้อนี้นี้ดูเหมือนพ่อแม่ทุกคนก็ได้ให้ทรัพย์สินแก่ลูกอยู่แล้วโดยทั่วไป แต่ทรัพย์สินที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นอสรพิษ ธรรมดาว่าอสรพิษย่อมจะกัดคนทั่วไป ไม่เลือกว่าผู้นั้นจะเป็นผู้มีพระคุณแก่ตนหรือไม่ก็ตามที่ ดังที่ทราบกันทั่วไปแล้วในเรื่องงูเห่ากับชวานานี้ ในปัจจุบันนี้เราก็ได้ยินได้เห็นกันอยู่เสมอ ๆ แล้วว่าคนถูกปล้นฆ่าตายก็เพราะทรัพย์สิน หญิงสาวถูกล่อลวงไปเสียคนก็เพราะทรัพย์สิน คนผู้ใหญ่ที่มีเกียรติยศสูงต้องเสียชื่อเสียงไปก็เพราะชื่อเสียงของประชาชนและราชการ

ฉะนั้น บิดา มารดาจะให้ทรัพย์สินแก่บุตร จึงต้องพิจารณาให้รอบคอบว่าควรจะให้เท่าไร ในเวลาไหน เพราะทรัพย์สินนั้นเปรียบเหมือนมิด ถ้าคนเอาไปใช้ฟันคนอื่นก็เกิดโทษ ถ้าเอาไปใช้ตัดไม้ขายก็ได้เงิน เป็นต้น ในเวลาลูกยังเป็นเด็กไปเรียนหนังสือทุกวันนี้ ก็มีความจำเป็นต้องให้ทุกอย่าง แต่ให้วันละเล็กน้อยพอสมควรที่จะต้องใช้จ่ายตามความจำเป็น ถ้าเราตามใจลูก สงสารลูก กลัวลูกจะอดอยาก กลัวลูกจะอายุเพื่อนฝูงในเวลาไปโรงเรียน แล้วก็ให้ไปมาก ๆ เกินความจำเป็น ก็เท่ากับหัดลูกให้เป็นคนใช้สุรุ่ยสุร่ายตั้งแต่เล็ก ๆ ร้ายยิ่งกว่านั้น บางทีก็แอบเอาสตางค์ไปเล่นการพนันบ้าง ไปดูหนังบ้าง บางทียังชวนเพื่อนไปซื้อเหล้ากินก็ได้ เพราะเขามีสตางค์เกินกว่าความจำเป็นและเขาไม่รู้จักค่าของสตางค์ แต่ถ้าไม่ให้เลยหรือให้น้อยเกินไปจนเด็กไม่พอซื้อข้าวกินแก้หิวแล้ว ก็ทำให้เกิดความกลุ้มใจหรืออดโรยได้ ทำให้ไม่อยากจะเรียนหนังสือ^{๐๐}

ดังนั้นมารดาบิดา ควรทำหน้าที่ของตนเองด้วยอนุเคราะห์บุตรโดยเหตุ ๕ ประการนี้แล้ว บุตรย่อมเป็นคนมีคุณภาพ มีความสุขความเจริญ ด้วยชาติวุฒิ คุณวุฒิ และวัยวุฒิ การทำหน้าที่ของพ่อแม่ที่ดีมีดังนี้

(๑) หน้าที่ทางกาย คือ สอนให้ลูกไม่ทำชั่ว แนะนำให้ลูกทำความดี ส่งเสริมลูกให้เรียนศิลปวิทยา และช่วยเหลือคุ้มครองที่เหมาะสมให้กับลูก แบ่งทรัพย์สินมรดกให้ในสมัยอันควร

(๒) หน้าที่ทางใจ คือ พาลูกเข้าวัดศึกษาพระธรรมคำสอน - ชักจูงลูกสวดมนต์ไหว้พระก่อนนอน ชักจูงลูกให้ทำบุญรักษาศีล - ชักจูงลูกให้ได้ฝึกสมาธิ ชักจูงลูกให้ได้บวช

(๓) ผลดี ของการทำหน้าที่พ่อแม่ที่ดี ได้รับความปีติภาคภูมิใจ ครอบครัวสงบร่มเย็นเป็นสุข สังคมสงบสุข และ ประเทศชาติได้คนดี

^{๐๐} เขมกะ, หน้าที่ของคน (ฉบับพิเศษ), พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๐๓), หน้า ๓๘.

๔.๑.๔ หน้าที่ของบุตรต้องปฏิบัติต่อบิดามารดา ตามหลักธรรมเรื่องทิส ๖ ได้กำหนดให้บุตร ธิดาพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิสเบื้องหน้า โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ (๑) ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ (๒) จักทำกิจของท่าน (๓) จักดำรงวงศ์สกุล (๔) จักปฏิบัติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท (๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

สรุปได้ว่าการดำเนินชีวิตจำเป็นต้องอาศัยเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ด้วยความเมตตา กรุณา ตามหน้าที่ของผู้ครองเรือน เนื่องจากบิดามารดาถือว่าเป็นผู้มีพระคุณและให้การอบรมเลี้ยงดู ทำให้บุตรมีความเป็นอยู่ที่ดีและปลอดภัย แต่แนวคิดในด้านการดำเนินชีวิตของบุตรอาจมีความก้าวร้าว และเอาแต่ใจตนเอง จนอาจเป็นบ่อเกิดให้เกิดความแตกร้างได้ การทำหน้าที่ระหว่างบิดามารดา และบุตร อาจจะไม่ดีเท่าที่ควร การใช้อารมณ์ความรู้สึกต่างๆ ในการตัดสินใจ อาจนำมาซึ่งความผิดพลาดในการดำเนินชีวิตก็เป็นได้ หากไม่มีการเอาใจใส่ เอาใจเขามาใส่ใจเรา ก็อาจทำให้ครอบครัวมีความแตกแยกได้ในที่สุด ดังนั้นถ้าคนทำถูกหน้าที่หรือทำหน้าที่ให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป ตนเองก็จะกลายเป็นเทวดาบ้าง เป็นพรหมบ้าง เป็นต้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า จงทำหน้าที่เพื่อประโยชน์ของตนเองก่อน ส่วนหน้าที่เพื่อประโยชน์ผู้อื่นแม้มากเพียงไรก็จงพักไว้ ให้รีบชวนชวนทำหน้าที่ของตนให้สำเร็จไปโดยเร็ว

๔.๒ หน้าที่ความเป็นมนุษย์ของครูบา อาจารย์ (ทักษิณทิส ทิสเบื้องขวา ครูอาจารย์)

ทิสเบื้องขวา ตรงกับภาษาบาลีว่า ทักษิณทิส พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายเป็นภาษาอังกฤษว่า The direction in the right or teachers as the southern

๔.๒.๑ ความหมายของครูบา อาจารย์

คำว่า ครู หมายถึง ผู้สั่งสอนศิษย์, ผู้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์^{๑๑} ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “teacher” (noun)^{๑๒} อาจารย์ หมายถึง ผู้สั่งสอนวิชาความรู้, คำที่ใช้เรียกนำหน้าชื่อบุคคลเพื่อแสดงความ ยกย่องว่ามีความรู้ในทางใดทางหนึ่ง^{๑๓} ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Instructor” (noun)^{๑๔} คำว่า “ครู” มีความหมายลึกซึ้งและกว้างขวาง ยากที่จะสรุปให้มีความหมายตายตัว อย่างใดอย่างหนึ่งได้ คำว่า “ครู” นี้ มาจากรากศัพท์ในภาษาบาลีว่า “คุรุ-ครู” หรือมาจาก ภาษา สันสกฤตว่า “คุรุ” ในความหมายที่เป็นคำนาม แปลว่า ผู้สั่งสอนศิษย์ หรือถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์

^{๑๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๒๒๕.

^{๑๒} Oxford Advanced Learner’s Dictionary, p, ๑๒๒๘.

^{๑๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒, หน้า ๑๓๖๑.

^{๑๔} Oxford Advanced Learner’s Dictionary, p, ๖๒๒.

ความหมายของคำว่า "ครู" ที่กล่าวไว้ในเอกสารอื่นๆ มีความหมายคล้ายคลึงกับที่กล่าวข้างต้นและแตกต่างกันออกไปบ้าง ดังเช่น ในหนังสือ พจนานุกรมไทย เลื่อง ณ นคร, (๒๕๑๖: ๘๕) ให้ความหมายของ คำว่า “ครู” ไว้ดังนี้ คือ ผู้มีความหนักแน่น ผู้ควรแก่การเคารพของศิษย์ ผู้สั่งสอน ผู้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์ เครื่องเตือนใจ เช่น ผิดเป็นครู และความหมายอื่นๆ อีก ดังต่อไปนี้

ครู คือ บุคคลที่ทางราชการจ้างไว้เพื่อทำหน้าที่ให้คำแนะนำหรืออำนวยการในการ จัดประสบการณ์การเรียนรู้สำหรับนักเรียน นิสิต นักศึกษาในสถานการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นของรัฐ หรือ เอกชน

ครูคือบุคคลที่มีประสบการณ์หรือมีการศึกษามากหรือดีเป็นพิเศษหรือมีทั้งประสบการณ์และการศึกษาดีเป็นพิเศษในสาขาวิชาใดวิชาหนึ่งที่สามารถช่วยทำให้บุคคลอื่นๆ เกิดความเจริญงอกงาม และพัฒนาก้าวหน้าได้

ครู คือ บุคคลที่สำเร็จหลักสูตรวิชาชีพจากสถานฝึกหัดครู และการฝึกอบรมนั้น ได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการโดยการมอบประกาศนียบัตรทางการสอนให้แก่บุคคลนั้น

ครู คือ บุคคลที่สั่งสอนอบรมคนอื่น ๆ

นอกจากนี้ยังมีผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจในความเป็นครูและเป็นที่ยอมรับกันในสังคมไทยทั่วไปอีกหลายๆ ท่าน ได้ให้ความหมายของครูในลักษณะที่คล้ายคลึงกันและผิดแผกแตกต่างกันบ้าง เช่น^๕ ปิ่น มุทุกันต์ ได้อธิบายความหมายคำว่า “ครู” ไว้ในหนังสือมงคลชีวิตว่า คำว่า “ครู” หรือ “ครู” นี้ ซึ่งแผลงไปเป็น “คารวะ” แต่เดิมแปลว่าหนักก็จริง แต่ความหมายไม่ค่อยสู้ดีนัก ถ้า จะแปลให้ตรงความหมาย ต้องแปลว่า “ตระหนัก” เพราะคำว่า หนักเฉยๆ มันชวนให้โยนทิ้ง ส่วน คำว่า “ตระหนัก” หมายถึง การเอาใจจดจ่อหรือใส่ใจชวนให้เดินเข้าหา ชวนให้รับไว้... ความตระหนัก ซึ่งเป็นความหมายของคารวะนั้น หมายถึง ตระหนักในความดีอันมีอยู่ในตัวคนอื่นและในสิ่งอื่น คุณความดีที่มีอยู่ในคนใดหรือในสิ่งใดก็ตาม ถ้าเราไปใส่ใจสนใจ ปรองโงในคนนั้นสิ่งนั้น เรียกว่า ตระหนักในความดี ความตระหนักในความดีนี้แหละที่เป็นเนื้อแท้ของคารวะธรรมหรือความเคารพ^๖

จำแนกตามลักษณะหน้าที่ ถ้าหากจำแนกครูออกตามลักษณะงานแล้ว จะได้ครู ๔ ประเภท ดังนี้

^๕ ยนต์ ชุ่มจิต, ความเป็นครู, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ โอ.เอส.พรินต์ติ้ง เฮาส์, ๒๕๔๑), หน้า ๕ .

^๖ ปิ่น มุทุกันต์, มงคลชีวิตที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๒๔), หน้า ๔๖-๕๐.

(๑) **ครูประจำบ้าน** ได้แก่ มารดาบิดาซึ่งเป็นผู้ให้กำเนิดและถือว่าเป็นครูอันดับ แรกของทุกคนหรือที่เรียกว่า “บูรพาจารย์” โดยหน้าที่ทั่วไป ครูคนแรกที่แท้จริงคือมารดาถัดมาจึง เป็นบิดา แต่ทว่าทั้งมารดาและบิดามีความใกล้ชิดกับลูกมาก และบุคคลทั้ง ๒ ต้องคอยปกป้องดูแล ลูกๆ ในเวลาพร้อมๆ กันเกือบตลอดเวลา จึงยกย่องให้มารดาบิดาเป็นบูรพาจารย์ของลูกเสมอ เหมือนกัน^{๑๓}

(๒) **ครูประจำโรงเรียน** ได้แก่ ครูอาจารย์ที่ทำการสอนนักเรียนตามโรงเรียน หรือสถานศึกษาต่างๆ จะกระทำโดยสำนักหรือด้วยวิญญูณของความเป็นครูอย่างแท้จริง หรือ กระทำตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากทางราชการ ก็เรียกว่าเป็นครูประจำโรงเรียนทั้งนั้น ครู ประเภทนี้ ถ้ากระทำหน้าที่ของครูด้วยวิญญูณแห่งความเป็นครูแล้ว จะต้องรับภาระการทำงานที่ หนักอยู่ตลอดเวลา เพราะการอบรมสั่งสอนคนให้เป็นผู้มีความรู้และความประพฤติดีมิใช่เป็นงานที่ ง่าย ทั้งนี้เพราะคนที่ครูจะต้องคอยสั่งสอนอบรมนั้นมีหลายประเภทหรือที่เรียกกันว่า "บัวสี่เหล่า" กล่าวคือ มีทั้งชนิดที่ ใ้สูงสุดๆ พอรู้เรื่อง ใกล้เคียงปราด และฉลาดมาก ประกอบกับนิสัยใจคอ ของเด็กที่ได้รับการปลูกฝังอบรมมาจากครอบครัวที่แตกต่างกันออกไป จึงเป็นการเพิ่มความ

(๓) **ครูประจำวัด** ได้แก่ พระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนาหรือนักบวชใน ศาสนาอื่นๆ ที่มีความรู้ความเข้าใจหลักคำสอนในศาสนาของตนอย่างเพียงพอ แล้วทำหน้าที่เผยแผ่ หลักธรรมคำสอนเพื่อให้ประชาชนมีศีลธรรมคุณธรรมประจำใจ เป็นชีวิตที่มีคุณธรรมและคุณภาพ สามารถดำเนินชีวิตของตนอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

(๔) **ครูประจำโลก** ได้แก่ พระบรมศาสดาของพระพุทธศาสนา และศาสดา ของศาสนาต่างๆ ที่ได้ค้นพบหลักธรรมคำสอนอันประเสริฐ แล้วนำหลักธรรมนั้นๆ มาเผยแผ่ อบรมให้มวลมนุษย์ในโลกได้รู้เรื่องได้เข้าใจ และนำไปประพฤติปฏิบัติเพื่อความสุขความเจริญ และความร่มเย็นแห่งชีวิต^{๑๔}

ดังนั้นหน้าที่ของครูจะทำหน้าที่ได้ดีแค่ไหน ขึ้นอยู่กับความตั้งใจและเอาใจใส่หรือว่าเฉยชา ดังต่อไปนี้ ถ้าหากจะจำแนกครูออกตามคุณภาพและแรงจูงใจ สามารถจำแนกออกได้เป็น ๓ ประเภท ดังนี้

(๑) **พวกก้าวหน้า (The Upward-mobiles)** ได้แก่ ครูที่มีความรู้ความเข้าใจ วัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของสถาบันการศึกษาเป็นอย่างดี และสามารถกระทำตัวให้เป็น

^{๑๓} ยนต์ ชุ่มจิต, ความเป็นครู, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ โอ.เอส.พรินต์ติ้ง เฮ้าส์ , ๒๕๔๑), หน้า ๒๑.

^{๑๔} ยนต์ ชุ่มจิต, ความเป็นครู, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ โอ.เอส.พรินต์ติ้ง เฮ้าส์ , ๒๕๔๑), หน้า ๒๒.

ประโยชน์แก่สถาบันได้อย่างเต็มที่ ครูประเภทนี้ มักจะมองสถาบันและผู้บริหารในแง่ดีเสมอ ไม่ ว่า ต่อหน้าหรือลับหลัง รวมความว่า ครูประเภทนี้ มีเจตคติที่ดีต่อสถาบันและปฏิบัติงานอย่างเต็มความสามารถตลอดเวลา

(๒) พวกเฉยเมย (The Indifferents) ได้แก่ ครูที่ไม่ใยดีต่อความสำเร็จในงาน หรือ อำนาจที่ควรมีหรือควรได้จากการดำรงตำแหน่งต่างๆ ในสถาบัน พวกนี้มักมุ่งหารายได้พิเศษ นอก สถาบัน คงยึดเอาสถาบันเป็นเพียงศาลาพักร้อนชั่วคราวเท่านั้น บทบาทที่พวกนี้ต่อสถาบัน น้อยมาก คงมาทำงานประจำไปตามปกติพอให้สิ้นวัน งานที่เขาทำให้สถาบันนั้นมันน้อยไม่คุ้มกับ เงินเดือน และเวลาที่เหลือหรือนอกเวลาทำงานของเขาจะเป็นของเขาแท้ๆ โดยไม่ยอมสละให้แก่ สถาบันโดยเด็ดขาด

(๓) พวกผสม (The Ambivalents) พวก ผสม ได้แก่ ครูที่ในหัวใจนั้นอยากได้รับความสำเร็จในงาน อยากดำรงตำแหน่งที่มีเกียรติและมี อำนาจในสถาบันนั้น พวกนี้ต้องการความมั่นคงในการทำงาน ต้องการให้ผู้บริหารรักและ สนับสนุน แต่พวกนี้ขาดความสามารถในการปรับตัว เวลาทำงานก็ทำไปอย่างนั้นเอง ไม่มีอะไร

อีกประการหนึ่งของครูที่แยกเป็นลักษณะคุณธรรมของครู ดังต่อไปนี้

(๑) เปลือกครู ครูประเภทนี้จัดได้ว่าเป็นครูด้วยในด้านคุณธรรมของความเป็น ครูอย่าง ยิ่ง ทั้งนี้อาจจะเกิดจากการที่มีได้มีศรัทธาจะมาเป็นครูตั้งแต่แรกเข้าเป็นนักศึกษาครู อาจจะ เกิดจาก สิ่งแวดล้อมชักจูงให้มีพฤติกรรมบางอย่างที่ทำลายภาพลักษณ์ของความเป็นครูหรือมีจะนั้น ก็เกิด จากนิสัยอันถาวรที่ติดตัวมาก็เป็นได้ ครูประเภทเปลือกครูนี้ มีวิญญาณครูน้อยมาก จะทำการ สอน ไปวันๆหนึ่ง เพียงเพื่อให้วันเวลาผ่านไป ไม่คำนึงว่าศิษย์ของตนจะดีหรือชั่วอย่างไร ดังนั้น จึง เปรียบครูประเภทนี้เสมือนเปลือกไม้ซึ่งหาคุณค่าอันสำคัญได้น้อย บางครั้งอาจไร้ค่ากว่าเปลือก ของ ต้นไม้บางชนิดเสียด้วยซ้ำ เพราะเปลือกไม้บางชนิดยังให้ประโยชน์ในการนำมาทำเป็นตัวยาสุมุนไพรสำหรับรักษาโรคบางชนิดได้ ต่อไปนี้ จะได้ยกตัวอย่างพฤติกรรมของครูประเภทเปลือก ครุมาให้เป็นการศึกษาและ ขอเข้าใจและขอให้เข้าใจว่า พฤติกรรมที่นำมากล่าวในที่นี้เป็นเพียง ตัวอย่างเท่านั้น เช่น มาโรงเรียนสายเป็นประจำ ไม่สร้างเมมาเข้าห้องสอน งานไม่ทำเอาแต่คุย หนีไปนอนยามเมื่อผลอ ทำงานชู้ยตลอดเวลา พุดเพื่อเจ้ากับศิษย์ ชอบดุด่าเด็กไร้เหตุผล คัดจจริต เจริจา งานของตนทำไม่เป็น เจ้านายมาทำเป็นขยัน เจ้าจดยื่นกินแต่เหล้า วันทั้งวันไม่อยู่ที่ หาคความดีโดยไม่สอน บ่นออกจู้จี้ เล่นละครหลอกเจ้านาย เป็นหนี้เกินตัว ไปค้าขายเวลาราชการ

ชอบมั่วแต่อบาย ทำห้อยยานเป็นพ่อพระ ไม่ชวนขวายเป็นหาความรู้ เอาชนะระราน อยู่เป็นครูไปวันๆ ชอบชุกงานไว้ตลอดๆ^{๙๕}

(๒) เนื้อครู ครูประเภทนี้นับได้ว่าเป็นครูที่มีคุณธรรมของความเป็นครูว่าครูประเภทแรก มีความรับผิดชอบในหน้าที่การงานดีขึ้น กล่าวคือ พยายามทำหน้าที่การงานที่ได้รับมอบหมายได้สำเร็จ ทำการสอนเด็กตามหน้าที่ ตามกำหนดเวลา เมื่ออยู่นอกเวลาแล้วไม่สนใจในการอบรมสั่งสอน ศิษย์จะดีอย่างไร ไม่สนใจ ถ้าเป็นนอกเวลาทำการสอนจะไม่สนใจ ในเวลาทำการสอนก็จะเน้นแต่เนื้อหาตามหลักสูตรเป็นประการสำคัญ ไม่มีการสอดแทรกคุณธรรมจริยธรรมในการสอน เช่น ถ้าสอนวิชาคณิตศาสตร์ก็จะเน้นแต่เนื้อหาวิชาคณิตศาสตร์ ถ้าสอนศิลปะก็จะเน้นแต่ความรู้ความสามารถในทางศิลปะโดยเฉพาะเท่านั้น เป็นต้น อย่างไรก็ตามครูประเภทนี้ยังนับได้ว่า มีความดีมากกว่าครูประเภทเปลือกครู เพราะมีคุณธรรมสูงกว่า จึงเปรียบเทียบกับเนื้อไม้ ซึ่งมีประโยชน์ในการใช้สอยมากกว่าเปลือกไม้ ตัวอย่างพฤติกรรมของครูประเภทเนื้อครู เช่น สอนหนังสือตามหลักสูตร ของไทยๆ ไม่นิยม มักไม่พูดเรื่องจรรยา ชอบชื่นชมกับของนอก ถึงเวลาก็มา ใช้วิธีบอกเวลาสอน ได้เวลาก็กลับ ไม่เอื้ออาทรต่อศิษย์ ไม่สำคัญคุณนิสัย ไร้ความคิดสร้างสรรค์ เรื่องวินัยไม่กล้าเน้น ทำงานทุกวันตามหน้าที่ ทำไม่เป็นแต่สอนได้ ขนบธรรมเนียมประเพณีไม่สนใจ ชอบแต่งกายน่านมัย ฯ

(๓) แก่นครู ครูประเภทนี้ เป็นครูที่มีคุณธรรมของความเป็นครูสูง เป็นครูใน อุดมคติ เป็นครูเพราะมีศรัทธาในอาชีพครูอย่างแท้จริง เมื่อเข้ามาศึกษาเล่าเรียนก็ตั้งใจศึกษาเล่า เรียนอย่างเต็มกำลังความสามารถ เมื่อสำเร็จการศึกษาออกไปแล้วก็ไปประกอบวิชาชีพครูด้วย สำนึก ในบทบาทหน้าที่ของครูที่ดีตลอดเวลา ครูประเภทนี้เปรียบเสมือนแก่นไม้ซึ่งมีความ มั่นคงแข็งแรง และมีคุณค่าต่อการใช้สอยมากกว่าเนื้อไม้ หากสถาบันวิชาชีพครูมีครูประเภทนี้ มากๆ จะทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าในทางวิชาชีพ ประเทศชาติจะเจริญรุ่งเรืองอย่างรวดเร็ว^{๙๖} ตัวอย่างพฤติกรรมของครูประเภทแก่นครู เช่น มาโรงเรียนแต่เช้า ไม่เป็นศิการพนัน กลับถึงเหย้าเมื่อเย็น ขยันอบรมศิษย์ สอนศิษย์ให้คิดเป็น เป็นมิตรกับทุกคน ทำตัวเช่นที่สอนศิษย์ ใฝ่อ่านตำรา ไม่ติดสุรา คั่นคว้าหาความรู้ ไม่เป็นขี้อวดคนหรี กตัญญูทดเวท หินี่สิ้นไม่มี (มากเกินไป) เอื้ออารมิตรสหาย กินพอดีไม่ฟุ้งเฟ้อ ไม่แต่งกายน่านมัย ไม่เพื่อเจอนินทา ทำจิตใจเบิกบาน ให้เวลาสอนเพิ่ม

^{๙๕} ยนต์ ชุ่มจิต, ความเป็นครู, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๑), หน้า ๒๓-๒๔.

^{๙๖} ยนต์ ชุ่มจิต, ความเป็นครู, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๑), หน้า ๕๒.

พูดอ่อนหวานน่าฟัง สอนซ่อมเสริมเด็กเรียนช้า ยืนเดินนั่งเป็นผู้ดี มีเมตตากับทุกคน ไม่ชุกชนมัวโลกีย์ ฯลฯ

หากจำแนกหน้าที่ตามอรรถาการจำแนกประเภทของครูตามอรรถา หมายถึง การพิจารณาประเภทของครูตามตัวตน ของครู ซึ่งสามารถจำแนกออกเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

(๑) **ครูที่เป็นบุคคล** หมายถึง ครูที่มีตัวตน ซึ่งได้แก่บุคคลต่างๆ ต่อไปนี้ (๑) มารดา บิดา ซึ่งเป็นครูคนแรกของลูก (๒) ผู้อุปการะเลี้ยงดูหรือญาติผู้ใหญ่ (๓) ครูตามระเบียบประเพณี ทางการศึกษาของสังคม (๔) พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งถือว่าเป็นผู้อบรมจิตใจให้แก่ผู้ที่มีจิตศรัทธา เลื่อมใส^{๒๑} (๕) เพื่อนร่วมงาน เพื่อนบ้านใกล้เคียง หรือเพื่อนร่วมชั้นเรียน (๖) ผู้ที่มีเมตตากรุณา หวังดี ให้คำแนะนำสั่งสอนหรือชี้แนะให้ทางที่ถูกที่ควร (๗) ผู้ที่มีประสบการณ์มากกว่า ซึ่งตัวเรา ต้องมีปฏิสัมพันธ์เกี่ยวข้องด้วย (๘) บุคคลที่ไม่หวังดีหรือเป็นศัตรู เป็นครูเราได้ ทำให้เราต้องคิดทบทวนพฤติกรรมหรือการกระทำบางสิ่งบางอย่างของบุคคลนั้นๆ หรือแม้แต่พฤติกรรมของเราที่จะปฏิบัติต่อบุคคลเหล่านั้น (๙) ตนเอง เป็นครูให้ตนเองได้ โดยอาศัยความรู้และประสบการณ์ที่ได้สะสมไว้เป็นครูของตนเอง (๑๐) พระบรมครูสูงสุด คือพระพุทธเจ้า แม้จะปรินิพพานนานไปแล้ว ถือว่าเป็นครูของปวงชนชาวพุทธ

(๒) **ครูที่ไม่ใช่บุคคล** หมายถึง สิ่งของและพฤติกรรมต่างๆ ที่มีผลหรืออิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดของคน ทำให้บุคคลนั้นสามารถนำไปเป็นแบบกระบวนพฤติกรรมในการทำงานหรือการดำรงชีวิต เช่น (๑) การงานที่ทำจนมีความเชี่ยวชาญหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่ามีทักษะ นำมาเป็น ครูได้ เพราะสามารถนำเอาวิธีการทำงานนั้นๆ มาเป็นบรรทัดฐานในการทำงานต่อไป (๒) ความผิดพลาดในการทำงานหรือความผิดพลาดในอดีต นำมาเป็นครูได้ เพราะเป็นเครื่องชี้แนะให้บุคคลกระทำในสิ่งนั้นอีก ซึ่งโบราณท่านเรียกว่า “ผิดเป็นครู” (๓) ปัญหาหรืออุปสรรคในการทำงานที่ผ่านมา เมื่อผ่านพ้นปัญหาหรืออุปสรรค นั้นๆ ได้ ย่อมใช้เป็นแนวทางในการทำงานหรือแก้ปัญหาในลักษณะเดียวกันได้ หรือมีฉะนั้นเมื่อ พบปัญหาหรืออุปสรรคในลักษณะเดียวกัน ก็จะได้เลือกวิธีการใหม่ ไม่ต้องเสียเวลาในการคิด แก้ปัญหานั้นๆ อีกต่อไป (๔) ประสบการณ์ทุกอย่างในชีวิต ทั้งสมหวังและผิดหวัง สามารถใช้เป็นครูให้ ชีวิตของตนเอง เพื่อดำเนินชีวิตต่อไป (๕) สิ่งแวดล้อมทางกายภาพทั้งหลายทั้งปวง เช่น ที่อยู่อาศัย ที่ทำงาน บริเวณ อาคาร สถานที่ รวมทั้งธรรมชาติสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ย่อมมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของผู้อยู่อาศัยในที่ นั้น เช่น ถ้าหากที่อยู่อาศัยสะอาดเรียบร้อยเป็นระเบียบ ก็จะโน้มน้าวให้บุคคลที่อาศัยในที่นั้นๆ เป็นบุคคลที่มีนิสัย ประณีตบรรจง รักความเป็นระเบียบเรียบร้อยไปด้วย เป็นต้น (๖) ความเคียดแค้นหรือความ

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

ทุกขัทรมาณทั้งกายและใจ ย่อมเป็นครูสอน ให้คนนั้นเป็นผู้มีความอดทนอดกลั้น ต่อผู้ใดนั้นเพื่อเอาชนะความเดือดร้อนนั้นๆ ทั้งนี้เพื่อให้ชีวิต ของคนดีขึ้น

๔.๒.๒ หน้าที่ของครูอาจารย์ที่มีต่อศิษย์

ครูอาจารย์อนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ (๑) แนะนำ (๒) ให้เรียนดี (๓) บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี (๔) ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย (๕) ทำความ ป้องกัน ในทิศทั้งหลาย ศิษย์ นักเรียน นิสิต นักศึกษา ปฏิบัติต่อครูอาจารย์โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ (๑) ลูก จินยืนรับ (๒) เข้าไปคอยรับใช้ (๓) การเชื่อฟัง (๔) ดูแลปรนนิบัติ (๕) เรียนศิลปวิทยาโดย เคารพ^{๒๒}

๔.๒.๓ หน้าที่ของครูอาจารย์ด้านมนุษยสัมพันธ์

มนุษยสัมพันธ์สำหรับครู คือ ผู้เป็นครูจะต้องมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อนักเรียน ผู้ปกครอง เพื่อนครูด้วยกัน และบุคคลทั่วไปในโรงเรียนและชุมชน เพราะถ้าครูไม่มีมนุษย สัมพันธ์ ที่ดีต่อบุคคลอื่นแล้ว การเรียนการสอนย่อมจะไม่ได้ผลเท่าที่ควร นักเรียนก็ไม่ได้รับ การศึกษาที่ดี เด็กก็ไม่สามารถพัฒนาให้เจริญขึ้นได้ ฉะนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่กรรมการครูอาจารย์มี บทบาทมากในโรงเรียนสถาบันการศึกษา บทบาทที่ครูอาจารย์จะต้อง กระทำต่อศิษย์ ในสถานศึกษา จะต้องเป็นบทบาทของครูที่มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี สม่่าเสมอต่อเด็ก แม้จะทำโทษเด็ก ว่ากล่าว ตำหนิดิ เตียน หรือการลงทัณฑ์ ครูอาจารย์ต้องมีเหตุผล ไม่แสดง ความโมโห น้อยใจออกมา ควรรู้จักวิธี อบรมสั่งสอนลูกศิษย์ ให้เข้าใจเจตนาที่ดีของครู ว่าการทำ โทษนี้ เพื่อหวังให้ลูกศิษย์ดีต่อไปใน อนาคต การทำโทษควรเป็นการทำโทษที่เป็นการสร้างสรรค์ ไม่ใช่การทำลายให้เด็กเจ็บตัว เป็นด้น หรือว่ากล่าวเด็กด้วยการใส่อารมณ์ โมโหและพูดจาอย่าง รุนแรง ไม่สุภาพ

ฉะนั้นครูจะต้องเป็นครูแบบที่ดีให้กับศิษย์ในสถานการศึกษาในทุกๆ อิริยาบถ ไม่ว่าจะ การแต่งกาย นิสัย การสอน การพูดคุย การขยันหมั่นเพียรการปฏิบัติตนตรงต่อเวลา การเอา ใจใส่ การอบรมสั่งสอนศิษย์ ครูจะต้องกระทำสม่ำเสมอ และจะต้องสร้างสัมพันธ์ภาพกับลูกศิษย์ ทุกคน ในชั้น เท่านั้นไม่พอจะต้องสร้างสัมพันธ์ภาพไปถึงพ่อแม่ด้วย และมีสัมพันธ์ภาพกับเพื่อน ครู ภาร โรง ผู้บังคับบัญชาด้วย ตลอดจนประชาชนในชุมชน สิ่งใดที่กระทำแล้วถือว่าเป็นการ สร้างสรรค์ เป็นการพัฒนาให้สังคมเจริญ ครูควรกระทำสิ่งนั้น เช่น ให้ความร่วมมือต่อสังคม ทำบุญ อบรมสั่ง สอนศิษย์ และประชาชนในสังคมในชุมชน มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีความ สุภาพ มีศิลปะใน การสนทนา รู้จักชนะใจคน มีน้ำใจ มีวิธีการพัฒนาโรงเรียนให้เจริญ จัดบริการ แนะนำที่ดีให้เด็ก

^{๒๒} ที.ป.า.(ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

และประชาชน เป็นตัวอย่างที่ดีในการรักษาความสะอาดของห้องเรียน บริเวณ โรงเรียน ห้างอาหาร ห้องสมุด มีความขยันหมั่นเพียรในการสอน และการประเมินผล และ ติดตามผลนักเรียน จัดสวัสดิการที่มีประโยชน์ให้เด็กและผู้ปกครอง จัดโครงการที่เป็นการพัฒนา ค่อบุคลิกภาพ พัฒนา บ้านเรือน พัฒนาการเกษตร และสหกรณ์ให้ประชาชน เป็นโครงการร่วมกัน กับชุมชน เป็นต้น^{๒๓}

หน้าที่ครูในการสร้างความสัมพันธ์กับลูกศิษย์ ควรปฏิบัติดังนี้ (๑) รักศิษย์ ตั้งใจสอน วิชาความรู้ให้แก่ศิษย์อย่างดีที่สุด (๒) รับฟังปัญหา และความ คิดเห็นของศิษย์ (๓) ให้ความสนิทสนม (๔) ไม่ใช้อารมณ์และอำนาจ (๕) ไม่ข่มขู่ศิษย์ (๖) ไม่ ลำเอียง (๗) ให้กำลังใจ (๘) ให้รางวัล และการทำโทษ (๙) ไม่ขี้บ่น (๑๐) ขยันตรวจงาน ตรวจ แบบทดสอบ (๑๑) ขยันดูแลเอาใจใส่ศิษย์ ทั้งด้านการสอน และการอบรมจริยธรรม (๑๒) ทำตนให้เหมาะสม

สรุปได้ว่าความหมายของครู ดังนี้ คำว่า “ครู” มาจากรากศัพท์เดิมในภาษาบาลีว่า “ครู-ครู” หรือจากภาษาสันสกฤตว่า “คุรุ” ซึ่งเป็นรากศัพท์เดิมของคำว่า “การวะ” แผลงไปเป็น “เคารพ” การเคารพหรือเคารพ หมายถึง การตระหนัก ซึ่งหมายถึงการเอาใจจดจ่อในความ ดีอันมีอยู่ในตัวคนหรือสิ่งของ ครูเป็นผู้ตระหนักโดยใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญในสิ่งที่ ดี-ชั่ว ถูก-ผิด ควร-ไม่ควร และเป็นผู้ที่ศิษย์ควรตระหนัก ซึ่งคำว่า “ครู” ในสมัยโบราณ หมายถึงเป็นผู้นำ เป็นผู้เปิดประตูทางวิญญานของศิษย์ ไปสู่คุณธรรมชั้นสูง เพราะโดยความหมายโดยทั่วไปของครู หมายถึงผู้อบรมสั่งสอนถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่ ศิษย์ เป็นผู้ที่มีความหนักแน่นควรแก่การเคารพบูชาของศิษย์ ในปัจจุบัน ครู หมายถึงผู้ประกอบวิชาชีพอย่างหนึ่งที่ทำหน้าที่สอนคน และมักจะใช้ กับผู้สอนในระดับที่ต่ำกว่าวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยหรือสถาบันอุดมศึกษา ปัจจุบัน คำว่า “ครู” กับ “อาจารย์” มักจะใช้ปะปนหรือควบคู่กันอยู่เสมอ จนบางครั้งดู เหมือนจะมีความหมายเป็นคำคำเดียวกัน แต่ตามความเป็นจริงแล้ว รากศัพท์เดิมของคำว่า “อาจารย์” ไม่เหมือนกับคำว่า “ครู” และเมื่อพิจารณาถึงความหมายดั้งเดิมแล้วยังไม่เหมือนกัน โดยหน้าที่ของครูตามพุทธปรัชญาเถรวาทจะต้องรู้จักสอนลูกศิษย์ให้เขามีแนวคิดที่จะปรับปรุงตนเอง มากกว่าจะแสดงพฤติกรรมบางอย่างที่ไม่ดีออกมาให้ลูกศิษย์เห็น และการสอนก็คนละเรื่องกับพฤติกรรมที่สื่อแสดงให้เห็นว่าไม่รักษาในคำพูดและจรรยาบรรณที่ครูพึงมี และลูกศิษย์ก็ควรได้รับสิทธิเท่าเทียมกัน ไม่ว่าลูกศิษย์นั้นจะโง่หรือฉลาดก็ตามที่ ซึ่งครูจะต้องทำหน้าที่ของตนเองให้เป็นกลางและเข้าใจในตัวของผู้เรียนด้วย ส่วนหน้าที่ของครูนั้นจะต้อง ครูอาจารย์อนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ (๑) แนะนำ (๒) ให้เรียนดี (๓) บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี (๔) ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย (๕) ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย ศิษย์ นักเรียน นิสิต นักศึกษา ปฏิบัติต่อครูอาจารย์โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

^{๒๓} จุฑา บุรีภักดี, มนุษย์สัมพันธ์สำหรับครู, หน้า ๒๑-๒๘.

(๑) ลูก ขึ้นยืนรับ (๒) เข้าไปคอยรับใช้ (๓) การเชื่อฟัง (๔) ดูแลปรนนิบัติ (๕) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

๔.๓ หน้าที่ความเป็นมนุษย์ของภรรยา บุตร (ปัจฉิมทิส ทิสเบื้องหลัง บุตรภรรยา)

ทิสเบื้องหลัง ตรงกับภาษาบาลีว่า ปัจฉิมทิส พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายเป็นภาษาอังกฤษดังนี้ The direction behind ro wife and children as the west^{๒๔} สถาบันครอบครัวเป็นสถาบันที่เล็กที่สุดของสังคมไทย ซึ่งสมาชิกในครอบครัว ประกอบด้วย สามี ภรรยา และบุตร แต่ละคนก็มีหน้าที่รับผิดชอบต่อครอบครัว ต่อตนเองใน ระหว่างอยู่ร่วมกัน การที่จะอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขนั้น ต้องมีการปรับตัวเองให้เข้า สภาพแวดล้อมรอบด้านที่ตนสัมพันธ์ด้วยการสำรวจตนเอง การมองตนเอง หาข้อบกพร่องของ ตนแล้วแก้ไขเป็นสิ่งที่มองข้ามไม่ได้สำหรับการอยู่ร่วมกันในครอบครัว ผู้ที่เป็นสามีต้องมอง ตนเองว่าเป็นสามีประเภทใด ซึ่งมี ๖ ประเภท ดังนี้

(๑) วรทสามี สามีเยี่ยงเพชรฆาต กล่าวคือ เป็นสามีที่มีจิตประทุษร้าย ทำแต่ความเสียหายแก่ครอบครัวและภรรยา เป็นผู้ที่มีความกำหนัดรักใคร่ในหญิงอื่นแล้วดูหมิ่นภรรยาตน มักก่อความทะเลาะวิวาทคู่ภรรยาตน ทั้ง ๆ ที่ภรรยาตน เป็นผู้มีความขยันรับผิดชอบต่อการงานในครอบครัวเป็นอย่างดี

(๒) โจรสามี สามีเยี่ยงโจร กล่าวคือ เป็นสามีที่ล้างผลาญทรัพย์สินสมบัติของครอบครัวด้วยการใช้จ่ายฟุ่มเฟือย เทียวเตร่ หมกมุ่นในอบายมุขต่าง ๆ ฯลฯ

(๓) อัยยทสามี สามีเยี่ยงนาย กล่าวคือ เป็นสามีที่เกียจคร้านในการทำงาน วางตัววางอำนาจเหนือภรรยา ชอบกดขี่ข่มเหงภรรยาอยู่เสมอ

(๔) ปีดาสามี สามีเยี่ยงบิดา กล่าวคือ เป็นสามีที่มีความรักความหวังดีต่อภรรยา ห่วงใยภรรยาเสมือนบิดารักห่วงบุตรธิดา ตลอดทั้งคุ้มครองรักษาทรัพย์สินสมบัติของครอบครัวได้เป็นอย่างดี

(๕) ภาดาสามี สามีเยี่ยงพี่ชาย กล่าวคือ เป็นสามีที่มีความรักความเอื้ออาทรเอ็นดูต่อภรรยาเสมือนพี่ชายมีความรักต่อน้องสาว

(๖) สขสามี สามีเยี่ยงเพื่อนรัก กล่าวคือ เป็นสามีที่ประพฤติดนร่วมทุกข์ร่วมสุขช่วยเหลือเกื้อกูลแนะนำประโยชน์ให้ รักใคร่จริงใจต่อภรรยา ชื่นชมภรรยา มีศีล มีสทธานัน โดยในภรรยา

^{๒๔} Rhys davids, T.W. and Stede .W. Pali-English Dictionary. p, ๓๘๖.

(๗) ทาสสามี สามีเยี่ยงทาส กล่าวคือ เป็นสามีที่ปฏิบัติตัวเสมือนเป็นทาสของภรรยา ยอมอยู่ในอำนาจของภรรยา ภรรยาจะดูตัวอย่างไรก็ไม่โกรธเคือง จะยอมเชื่อฟังและคล้อยตาม ภรรยาในทางที่ควรทุกอย่าง บรรดาสามี ๗ ประเภทนี้ ๓ ประเภทแรกเป็นสามีที่ไม่พึงปรารถนา ส่วน ๔ ประเภท หลัง นับว่าเป็นสามีที่ดีน่าพึงปรารถนา สามีตามพระชนะของสังคมไทยโบราณ แล้วถือว่าเป็นช้างเท้าหน้าของครอบครัว เพราะเป็นผู้มีความสำคัญมากในการที่จะทำให้ครอบครัว มีความมั่นคงและ มีความสุข แต่อย่างไรก็ตาม ภรรยาก็นับว่าเป็นผู้มีความสำคัญในครอบครัวไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าสามี ดังนั้นครอบครัวใด สามีภรรยาเป็นคนดีมีศีลธรรมที่เรียกว่า “ผัวแก้วเมียขวัญ” หรือ “ผัวเทพเมียพิ” ครอบครัวนั้นก็จะมีแต่ความเจริญมั่นคง มีความสุขความเจริญ ถ้าสามีภรรยา เป็นคนไม่ดี ก็จะมี แต่ความแตกแยกวิวาทบาดหมาง ไม่มีความสุข ไม่มีความเจริญมั่นคง ฝ่ายชายที่จะเป็นสามีซึ่งฝ่าย หญิงจะต้องพิจารณาให้รอบคอบ ถ้าสามารถหลีกเลี่ยงได้ จะเป็นการตัดไฟแต่ต้นลมและไม่สาย เกินแก้ ถ้าไม่เช่นนั้นแล้ว อาจจะเป็นสาเหตุนำไปสู่การหย่าร้าง

สามี ๗ จำพวกนี้ แสดงให้ผู้ที่เป็นสามีได้สำรวจตนเอง แก้ไขข้อบกพร่อง แล้วปรับ ตนเองในการอยู่ครองเรือนเพื่อที่จะนำครอบครัวดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข ความสงบสุขใน ครอบครัวจะมีความสุขยิ่งๆ ขึ้นเมื่อทั้งสองฝ่าย คือ สามีและภรรยารู้จักปรับตัวเอง ปรีกษาหาหรือ ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นแล้วแก้ไขให้ลุล่วงไปด้วยดี^{๒๕} พระพุทธองค์ตรัสว่า บุรุษย่อมผูกสตรีไว้ได้ด้วยอาการ ๘ อย่าง คือ (๑) บุรุษย่อมผูก สตรีไว้ได้ด้วยรูป (๒) บุรุษย่อมผูกสตรีไว้ได้ด้วยรอยยิ้ม (๓) บุรุษย่อมผูกสตรีไว้ได้ด้วยวาจา (๔) บุรุษย่อมผูกสตรีไว้ได้ด้วยมารยาท (๕) บุรุษย่อมผูกสตรีไว้ได้ด้วยดอกไม้หรือผลไม้ที่มาจากป่า (๖) บุรุษย่อมผูกสตรีไว้ได้ด้วยกลิ่น (๗) บุรุษย่อมผูกสตรีไว้ได้ด้วยรส (๘) บุรุษย่อมผูกสตรีไว้ได้ ด้วยผัสสะ^{๒๖} และภรรยา บุตรก็เช่นเดียวกันที่ควรปฏิบัติร่วมกัน ในหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้จำกัดความคำว่า “ภรรยา” หมายถึง ภริยา , เมีย , หญิงที่เป็นคู่ครองชาย, คู่กับ สามี.๖๒ ภรรยา,ภริยา หมายถึง เมีย๖๑ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “wife” “ปุตตะ” บุตร , “ลูก” ผู้กำเนิดจากพ่อแม่ หรือโดยปริยายถือว่าเป็นฐานะเสมือนลูก, คำ ที่พ่อแม่ เรียกลูกของตนโดยตรง หรือเรียกเด็กอื่นผู้เยาว์กว่าผู้พูดหลายปีด้วยความรู้สึกรักเอ็นดู, คำ ที่ลูกใช้ แทนชื่อตนเองเวลาพูดกับพ่อแม่ด้วยความรักและเคารพ ; เรียกสัตว์ที่ยังไม่โต ดังนั้นความหมายของคำ

^{๒๕} คุณ โทจันทร์ , พุทธศาสนากับสังคมและวัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรินติ้ง เฮาส์, ๒๕๔๕), หน้า ๗๐-๗๑.

^{๒๖} อ. อรรถก. (ไทย) ๒๓/๑๘/๒๔๕.

ว่า“ภริยา” หญิงอันบุรุษพึงเลี้ยง ,ภรรยา,ภารยา,ภริยา, เมีย, หญิงที่เป็นคู่ครองของชาย^{๒๗} “ภรรยา” หมายถึง บุคคลที่สามีพึงสงเคราะห์^{๒๘} ภริยา” ,เมีย , a wife ปุตุต ปุตุร โอรส , ลูก,ลูกชาย,บุตร. ปุตุตา , บุตรและธิดา son and daughter บุตร ตามความหมายของท่านพุทธทาส ภิกขุ บุตร คือ ผู้ยกพ่อแม่ออกจากชุมชนรื้อชื่อ “ปุตุตะ” นรคคือความรื้อใจที่ไม่มีบุตร ผู้ที่สืบทอดสายโลหิตจากพ่อแม่ ผู้รับมรดกจากพ่อแม่ ผู้ที่บิดาให้พ่อแม่เวลาตายและทำบุญอุทิศให้ ผู้เป็นที่พึ่งพาของพ่อแม่ ผู้เป็นลูกหนี้ของพ่อแม่ที่จะต้องใช้นี้ให้คุ้มค่ากัน ผู้นำพ่อแม่ให้ถึงนิพพาน บุตรที่ดี คือผู้ที่สามารถทำให้พ่อแม่ได้รับความอิมใจ ชื่นใจ สบายใจตลอดกาล ซึ่งได้แบ่งประเภทของภรรยาแบ่งออกได้ ๗ จำพวก ได้แก่

(๑) วรกาภริยา คือ ภรรยาที่เป็นข้าศึกแก่สามี คือคิดประทุษร้ายแก่สามีอยู่เนืองๆมิได้ขาด สุภาพบุรุษใดได้เป็นคู่ครองจะเดือนร้อนอยู่ไม่เป็นสุข

(๒) โจริภริยา คือ ภรรยาที่เป็นโจรคอยลักข่วของแห่งสามี สิ่งของอันใดก็ลักลอบเอาไป

(๓) อัยยาภริยา คือ ภรรยาที่ข่มขืนให้ให้อยู่ในอำนาจดั่งนายกับบ่าว อาจจะเป็นด้วยเหตุหลายประการที่หญิงชอบข่มขืนสามี เช่น สามีมีฐานะทางเศรษฐกิจการครองชีพจนกว่าตน หรือหน้าที่การงานตำแหน่งที่ต่ำกว่า หรือบุรุษมีการศึกษาค่ำกว่าภริยา ที่กล่าวมานี้อาจเป็นเหตุให้สตรีใช้อำนาจทางสังคมข่มขืนสามีได้

(๔) มาตาภริยา คือ ภรรยาที่รักสามีดังมารดากับบุตรที่บังเกิดแก่อุทร

(๕) ภคินีภริยา คือ ภรรยาดังน้องสาว เป็นที่สมัครรักใคร่ดั่งพี่และน้อง

(๖) ทาสีภริยา คือ ภรรยาดังทาสทาสี เป็นที่ยินดีเกรงกลัวด้วยนัย

(๗) สขีภริยา คือ ภรรยาราวกะว่าสหายเป็นเพื่อนเจ็บเพื่อนตายของสามี

หน้าที่ของภรรยาที่มีต่อสามี ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ (๑) จัดการงานดี (๒) สงเคราะห์คนข้างเคียง (๓) ไม่ประพฤตินอกใจ (๔) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ (๕) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง^{๒๙}

หน้าที่มนุษย์สัมพันธ์ของภรรยา คนโบราณถือคติว่าผู้เป็นภรรยาคือช่างทำหลัง หมายความว่า คอยช่วยเหลือสามี คอย เอาใจใส่กิจการต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่ดูแลกิจการในบ้าน จนถึงเมื่อ

^{๒๗} เปลื้อง ณ นคร, ปทานุกรมนักเรียน ฉบับปรับปรุงใหม่, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๘๑๘.

^{๒๘} พระครูศิริปัญญาภรณ์, คัมภีร์มงคลทีปนิแปล, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียงจงเจริญ, ๒๕๐๖), หน้า ๑๘๑.

^{๒๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๔ .

คราวจำต้องออกเผชิญกับการดำเนิน ครอบครัว เป็นสถาบันที่สำคัญมากในการอบรมดูแลลูกๆ การมีมนุษยสัมพันธ์ของทุกคนในครอบครัว พ่อแม่จะต้องเป็นรูปแบบที่ดีต่อลูก ๆ คือ พ่อแม่จะต้องมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ก่อน แล้วจึงอบรมสั่งสอนลูก และให้ลูกมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อลูกด้วยกัน และมีมนุษยสัมพันธ์ต่อ พ่อแม่และญาติพี่น้อง รวมถึงลุง ป้า น้า อา ปู่ ย่า ตา ยาย ที่เราต้องไปมาหาสู่กันฉันเครือญาติ พ่อแม่ในครอบครัวจะต้องมีบทบาท นำลูก ๆ ในการพัฒนาจิตใจ มีจิตใจดี มีคุณธรรม จริยธรรมสูง มีความเสียสละ ให้ความรัก ความยกย่องซึ่งกันและกัน ให้เกียรติและศรัทธาซึ่งกัน และกัน มีพฤติกรรมที่แสดงต่อกันด้วยความรัก ไม่ใช้อารมณ์ในการตัดสินใจ ควรเป็นผู้มีเหตุผล เข้าใจปัญหา รับสภาพความจริง และหาวิธีแก้ปัญหา แก้ข้อขัดแย้งในครอบครัวให้ได้ถ้ามีปัญหา แต่ควรจะไม่ให้มีปัญหาเลยได้ยิ่งดี เมื่อลูกเห็นตัวอย่างที่ดี ๆ จากพ่อแม่ ลูกก็จะนำเอาแบบอย่างดี ๆ วิธีการพูดคุย ให้ความรัก ให้เกียรติ ความเสียสละ การยกย่อง การพัฒนาจิตใจ ไปใช้พัฒนาตนเองด้วย แบบอย่างดี ๆ ทั้งหมดก็จะหลอมเป็นพฤติกรรมดี ๆ ของลูก ๆ และสามารถนำไปสร้างมนุษยสัมพันธ์กับบุคคลอื่นต่อไป เมื่อเด็กสามารถปรับตัวให้เข้ากับทุกคนในครอบครัวได้ดี ก็สามารถนำไปปรับตัวเข้ากับ บุคคลอื่นนอกครอบครัว ในสังคมต่อไปด้วย^{๑๑}

นอกจากนี้การมีสามัคคี ภรรยาและบุตรถือว่าเป็นครอบครัว ซึ่งจะต้องปฏิบัติต่อกัน กล่าวคือ การปฏิบัติการดำเนินชีวิตด้านครอบครัว หมายถึง การที่สมาชิกครอบครัวมีความสัมพันธ์ที่ดี เคารพและให้เกียรติซึ่งกันและกัน มีการร่วมรับผิดชอบในภาระของครอบครัว สภาพสังคมในปัจจุบัน ทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง ค่านิยม ความเชื่อ การไหลบ่าทางวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมที่มีการเปลี่ยนแปลงตามกระแสโลกาภิวัตน์ การติดต่อสื่อสารและเทคโนโลยีอันทันสมัย ส่งผลให้ครอบครัวมีการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ในด้านโครงสร้าง ขนาด รูปแบบครอบครัว ตลอดจนความสัมพันธ์ ค่านิยม ความคิด พฤติกรรม วิถีชีวิตของบุคคลในครอบครัว นำไปสู่ความอ่อนแอของสถาบันครอบครัว สัมพันธภาพระหว่างสมาชิกในครอบครัวห่างเหิน ความรับผิดชอบต่อบทบาทหน้าที่ในครอบครัวลดน้อยลง ก่อเกิดปัญหาครอบครัวและสังคม โดยสถานการณ์ครอบครัวไทยในปัจจุบัน พบว่า มีรูปแบบครอบครัวที่หลากหลาย การอยู่ร่วมกันระหว่างพ่อ แม่ และลูก มีแนวโน้มลดลง ในขณะที่ครอบครัวที่มีเฉพาะสามีและภรรยามีแนวโน้ม

อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่าความสุขในการดำเนินชีวิตโดยปฏิบัติตามหลักธรรมดังนี้ ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น โดยหลักธรรมนั้น มุ่งหมายเอาการกระทำซึ่งเกิดจากการตั้งใจคือ มีเจตนาเป็นเกณฑ์ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เจตนา เราเรียกว่ากรรม บุคคลจงใจแล้ว จึงทำกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ" ฉะนั้นเจตนาหรือกรรมจึงหมายรวมเอาทั้งพฤติกรรมภายในจิตใจ และมีแสดงออกให้ปรากฏทั้งทางกายและทางวาจาที่เรียกว่ากายกรรม วาจากรรม

^{๑๑} ที.ป.า.(ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๔ .

และมโนกรรม และจากการพุทธศาสนาพิจารณาว่า กระบวนการของชีวิตทั้งทางร่างกายและจิตใจเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา นั้นหมายความว่าทุกคนภายในครอบครัวทำกรรมหรือมีการกระทำอยู่ตลอดเวลาเช่นกัน ถ้าเราเปรียบเทียบบุคคลกับวัตถุ จะเห็นได้ว่าวัตถุไม่มีเจตนา ไม่มีการตัดสินใจ และไม่มีความรู้สึกชอบวัตถุจึงไม่มีสิ่งที่เรียกว่า กรรมหรือการกระทำ แต่กระทำแต่บุคคลมิใช่ "สิ่ง" ล้วนๆ กรรมกับชีวิตจึงเป็นของคู่กัน หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า กระบวนการของชีวิตก็คือกระบวนการของกรรมนั่นเอง^{๓๑} เนื่องจากว่า กฎแห่งกรรมเป็นเพียงกฎธรรมชาติอย่างหนึ่งในบรรดากฎธรรมชาติหลาย ๆ อย่าง ดังนั้นเมื่อมนุษย์ผู้หนึ่งประสบเหตุการณ์สุขหรือทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง เราจึงไม่อาจกล่าวได้ว่า สาเหตุทั้งหมดมาจากกรรม^{๓๒} แต่พุทธศาสนาก็ถือว่ากฎแห่งกรรมเป็นกรรมที่สำคัญที่สุดสำหรับมนุษย์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า "สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม"^{๓๓} หรือ "บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้นผู้ทำดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำชั่วย่อมได้ชั่ว"^{๓๔} หรือ "สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด"^{๓๕} จึงกล่าวสรุปได้ว่า ในพุทธศาสนานั้นมีทัศนะว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นย่อมมีเหตุปัจจัย ไม่มีอะไรเกิดโดยบังเอิญหรือเกิดขึ้นโดยอิทธิฤทธิ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์อะไรบางอย่างและสิ่งที่เราเป็นอยู่ในปัจจุบันเป็นที่เกิดขึ้นจากการกระทำในอดีต

ในพุทธปรัชญาเถรวาทสอนเรื่องกรรม และการเกิดใหม่มีความสัมพันธ์ควบคู่กันอย่างใกล้ชิด ดังนั้น ความสมบูรณ์ในคำอธิบายเกี่ยวกับหลักกรรมใดหลักกรรมหนึ่งในทั้งสองนี้จึงจำเป็นต้องเกิดขึ้นโดยอาศัยกันและกันเสมอ จากการที่พุทธศาสนาพิจารณาว่าชีวิตของบุคคลโดยทั่วไปผู้มีกิเลสอยู่นั้นคือ อุปาทาน ชั้น ๕ และโดยหลักของไตรลักษณ์แล้ว สำหรับผู้ยังมีกิเลสอยู่ ย่อมมีกรรมหรือการกระทำ อันก่อให้เกิดผลหรือวิบากหรืออุปาทานชั้น ๕ หมุนเวียนกันอยู่ตลอดเวลา และโดยนัยนี้เองเราจึงสามารถกล่าวได้ว่าชีวิตมนุษย์ในปัจจุบันย่อมหมายถึงวิบากหรือผลของ การกระทำที่บุคคลผู้มีได้ทำไว้ในอดีต ปัญหาจึงมีตามมาว่า อดีตนั้นมีขอบเขตของความหมายครอบคลุมระยะเวลาเพียงใด กล่าวคือ อดีตจะหมายถึงวินาทีที่ผ่านมาชั่วโมก วัน-

^{๓๑} นพดล พิมพลา, พุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๓), หน้า ๘๒.

^{๓๒} พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตฺโต), กรรมตามนัยแห่งพุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๑), หน้า ๑๓.

^{๓๓} จุ.สุตต. (ไทย) ๒๕/๓๘๒/๓๔๒.

^{๓๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๐๓/๒๓๔.

^{๓๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๕๖/๒๕๒.

เดือน-ปี ที่ผ่านมา อันหมายถึงระยะเวลาในชาตินี้เท่านั้น หรืออดีตจะมีความหมายถึงระยะเวลาที่ข้ามภพข้ามชาติอีกด้วย

ถ้าพิจารณาจะเห็นได้ว่าชีวิตของมนุษย์ หมายถึง วิบากหรือผลของกรรมในอดีตแล้ว นั้นย่อมหมายความว่า การที่บุคคลจะคิดให้เห็นแจ่มแจ้งในเรื่องของชีวิตมนุษย์ในฐานะผลของกรรมนั้น ย่อมเป็นเรื่องพ้นวิสัย เพราะเรื่องผลของกรรมเป็นเรื่องอินไตย แต่ในขณะเดียวกัน พุทธศาสนาก็ให้ความสำคัญกับการศึกษาให้แจ่มแจ้งในชีวิตของมนุษย์เอง โดย พระพุทธองค์ทรงบัญญัติโดย เหตุเกิดแห่งโลก ความดับของโลภ ขอบปฏิบัติให้ถึงความดับโลกอยู่ในร่างกายมนุษย์นี้เอง และพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมคือทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ขอบปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์^{๓๖} ในที่นี้จะพิจารณาถึงความทุกข์ได้อย่างไร และมนุษย์สามารถยกระดับคุณภาพชีวิตของตัวเองเข้าสู่เป้าหมายสูงสุดของศาสนา คือ นิพพานสิ้นสุดได้อย่างไร

ฉะนั้น ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทสอนว่า “ชีวิตของเราทุกคนไม่ว่าจะเสื่อม จะเจริญจะสุข จะทุกข์ จะก้าวหน้า จะถอยหลัง จะอายุสั้น จะอายุยืน ขึ้นอยู่กับกรรมคือการกระทำของเราทั้งสิ้น ไม่ใช่ขึ้นอยู่ที่อำนาจดวงดาว ไม่ใช่อำนาจพระเจ้า ไม่มีอำนาจสิ่งภายนอกอื่นใดที่จะมาบันดาลชีวิตเราให้เป็นอย่างโน้นอย่างนี้ นอกจากกฎแห่งกรรม”^{๓๗} เนื่องด้วยกรรมนั้น เปรียบเสมือนเงาตามตัว ซึ่งไม่สามารถมองเห็นด้วยตาเปล่า แต่กรรมดีกรรมชั่วที่บุคคลกระทำแล้ว นั้นย่อมติดตามตัวเขาไปอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะยืน เดิน นั่ง หรือนอน ก็ตามที่ ดังนั้น บุคคลผู้ดำเนินชีวิตในทางที่มีคบบอดย่อมมองไม่เห็นสิ่งดีหรือชั่วที่ตัวเองกระทำ ตามหลักจริยศาสตร์ให้มีความเชื่อในกฎแห่งกรรมสอนให้บุตรธิดาให้ดำเนินวิถีชีวิตแต่กรรมดี ครอบครัวก็จะดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข

การอยู่ร่วมกันในครอบครัวเกี่ยวกับมนุษย์และสังคมของมนุษย์โดยตรง ได้แก่ การปฏิบัติต่อกันสำหรับคนที่อยู่ในครอบครัวและสังคมเดียวกัน ซึ่งพระพุทธองค์ทรงเน้นถึงการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยข้อธรรมต่างๆ เช่น สังคหวัตถุ ๔ พรหมวิหาร ๔ เป็นต้น ล้วนแล้วแต่สอนให้คนยอมรับความเป็นมนุษย์ของผู้อื่นเช่นเดียวกันกับตน ดังมีปรากฏในพุทธอุทานที่ถึงแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลในราชสูตรว่า เมื่อตรวจตราด้วยจิตไปทั่วทิศแล้ว ใครๆ ก็หาคนที่รักยิ่งกว่าตนไม่ สัตว์ทั้งหลายรักตนมากเหมือนกัน เพราะฉะนั้นผู้ที่รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น^{๓๘} จึงทรงสั่งสอนให้บุคคลทำหน้าที่ในการปฏิบัติตนต่อผู้อื่นด้วยความเห็นอกเห็นใจ ประณีประนอม ออมชอม ซึ่งกันและกัน อันเป็นรากฐานแห่งการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข นำมาซึ่งความสงบ สันติของสังคม

^{๓๖} ที.ลี้. (ไทย) ๕/๒๕๓/๒๗๐.

^{๓๗} อ้างแล้ว.

^{๓๘} พ.อุ. (ไทย) ๒๕/๔๑/๑๕๕.

มนุษย์ทั้งนี้พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่า เรื่องส่วนบุคคลก็คือเรื่องส่วนร่วม และเรื่องส่วนร่วมก็คือเรื่องของบุคคลนั่นเอง เมื่อเข้าใจได้เช่นนี้ก็ควรถือว่าครมใดๆ ที่เรากระทำขึ้นมาและประพฤติดอกไปไม่ว่าจะเป็นไปในทางที่ดีหรือชั่วก็ตามนั้นย่อมมีผลกระทบและให้ผลต่อเนื่องแก่สังคมและโลกที่เราอาศัยกันอยู่ด้วย

สรุปได้ว่าหน้าที่ของสามี ภรรยา และบุตร จะต้องอิงอาศัยกัน และเข้าใจในหน้าที่ของตนเองที่จะทำให้ครอบครัวมีความสุข และการกระทำหน้าที่ของตนเองได้ดีที่สุดได้อย่างไร และที่สำคัญสามารถที่จะสานความสัมพันธ์ในครอบครัวให้เกิดความแน่นแฟ้นได้อย่างไร เพราะการที่มนุษย์ต้องอยู่ร่วมกันในครอบครัวหรือสังคม การทำหน้าที่ต่อครอบครัวและสังคมย่อมมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์และอาศัยซึ่งกันและกัน พุทธปรัชญาเถรวาทจึงเน้นการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม หมู่คณะ ครอบครัว ด้วยความเห็นอกเห็นใจกัน การอยู่ร่วมกันโดยสันติและปฏิเสธการดำเนินชีวิตแบบตัวใครตัวมัน ใครมีเมียสาวได้สาวเอา ใครแข็งแรงก็มีชีวิตรอด ผู้อ่อนต้องตายไปซึ่งทางพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าผิดกับหลักการทำหน้าที่ของมนุษย์ หรือหลักปรัชญาการที่สอนให้อยู่ร่วมกันโดยช่วยเหลือซึ่งกันและกัน พึงพาอาศัยซึ่งกันและกัน จากการทำหน้าที่ดังกล่าวไม่ว่าจะมากหรือน้อยก็ตามย่อมส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของตนเองและคนในครอบครัวและสังคม เพราะโดยจุดมุ่งหมายของพุทธปรัชญาเถรวาทเน้นหนักอยู่ที่มนุษย์ และการอยู่ร่วมกันในสังคมภายใต้หลักการเอาใจเขามาใส่ใจเราที่สะท้อนให้เห็นความเป็นมนุษย์มากยิ่งขึ้น และที่สำคัญการสงเคราะห์บุตรและภรณานั้น ท่านจัดเป็นอุดมมงคลหนึ่งในอุดมมงคล ๓๘ ประการ เพราะสามีมีฐานะและหน้าที่พิทักษ์รักษาคู่มครองภรรยา ซึ่งเป็นความคิดเห็นของชาวอินเดียในสมัยนั้นที่ถือว่าสตรีเมื่อเยาว์วัยอยู่ในความคุ้มครองของพ่อแม่ ครั้นเมื่อเจริญเติบโตมีครอบครัวก็ตกอยู่ในคุ้มครองของสามี ครั้นแก่ชราก็อยู่ในความคุ้มครองของบุตร ซึ่งเป็นการทำหน้าที่ในห้วงเวลาที่ต่างกัน แต่หน้าที่ของทุกคนจะต้องกระทำอยู่ตลอดเวลา ในพุทธปรัชญาเถรวาทยกย่องให้ความสำคัญแก่สตรีในฐานะภรรยาว่าเป็นผู้ดูแลจัดการภายในครอบครัว สมควรที่สามีจะมอบความเป็นใหญ่ในครัวเรือน เมื่อภรณามีบุตรก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่ทำงานที่ยากยิ่งกว่าสามี ดังนั้นฐานะของสตรีในพุทธปรัชญาเถรวาทจึงสูงส่งและเป็นที่ยอมรับของสามี แต่ไม่เสมอไปหากสตรีนั้นไม่สามารถที่จะทำหน้าที่ของตนได้ดีเช่นกัน

๔.๔ หน้าที่ความเป็นมนุษย์ของมิตร สหาย (อุตตริทิส ทิตเบื่องซ้าย มิตร)

ทิตเบื่องซ้าย ตรงกับภาษาบาลีว่า อุตตริทิส พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายเป็นภาษาอังกฤษดังนี้ The direction in the left or friends and companions as the north.

๔.๔.๑ ความหมายของมิตร เพื่อน หมายถึง ผู้ชอบพอรักใคร่กัน , ผู้สนิทสนมคุ้นเคยกัน. มิตร ,มิตร เพื่อนรักใคร่ คุ้นเคย เช่น มิตรแท้ มิตรเทียม^{๓๙} “สหาย เพื่อน, เพื่อนร่วมงาน ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “friend”^{๔๐}

มิตร , เพื่อน , ผู้มีความเชื่อใจดี, ผู้มีน้ำใจเอื้อเฟื้อ แยกเป็นมิตรแท้ ๔ พวก มิตรเทียม (มิตร ปฏิรูป) ๔ พวก ๘๓ มิตร คนรักกัน ,คนมีความเชื่อใจกัน, เพื่อน, มิตร, “สหาย ไปตาม ,ไปกับ, ไปร่วม ,ไปร่วมกัน,ไปด้วยกัน,ติดตาม ๘๕ เพื่อน คือ ผู้ที่รักใคร่ชอบพอกัน แล้วกระทำความดีต่อกัน เพื่อให้อยู่ร่วมกันได้ ทั้ง ทางลับและเปิดเผยโดยไม่เลือกเพศวัย ความรู้ ชาติ ศาสนาและไม่คิดร้ายต่อกัน ผู้ร่วมธุระ ผู้อยู่ในสภาพหรือลักษณะเดียวกัน เช่น เป็นเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน มิตร คือเพื่อนผู้รักใคร่คุ้นเคยกัน, ผู้มีไมตรี-มีเชื่อใจต่อกัน สหาย คือผู้มาด้วยกันไปด้วยกัน กระทำร่วมกัน กัลยาณมิตร คือ เพื่อนที่ดี มิตรที่ดีงาม เพื่อนที่ดี คือผู้ที่สามารถอยู่ร่วมกันได้ด้วยความสุขสวัสดิ

ประเภทของมิตร มีอยู่ ๒ ประการ คือ (๑) มิตรแท้ (๒) มิตรเทียม ในทัศนะของท่าน พุทธทาสได้แบ่งประเภทของเพื่อนดังนี้ ๑. เพื่อนบ้าน ๒. เพื่อนเล่น ๓. เพื่อนเที่ยว ๔. เพื่อนร่วมสถาบัน ๕. เพื่อนรู้จักกัน ๖. เพื่อนสนิท ๗. เพื่อนแท้ ๘. เพื่อนเทียม

ลักษณะของมิตร มี ๔ ประเภท คือเพื่อนมิตรที่คบหากันทำกิจกรรมต่างๆ ด้วย สัมมาปัญญา มีความเกื้อกูลกันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่เอาัดเอาเปรียบกัน ทศนคติ ความ คิดเห็น ความรู้ ค่านิยม ตลอดจนความเข้าใจในสถานภาพและบทบาทที่แสดงออกด้านพฤติกรรม นั้น สามารถรู้ได้และเป็นที่พึงพาอาศัยซึ่งกันและกันได้ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา บอกถึง ลักษณะของมิตรแท้ มีดังนี้

(๑) มิตรมีอุปการะ หมายถึง มิตรหรือเพื่อน ที่ได้อนุเคราะห์สงเคราะห์มิตรด้วยความดีงาม คอยช่วยเหลือดูแลอยู่เสมอ ในลักษณะ ๔ ประการ คือ ๑. ป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้ว ๒. ป้องกันทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว ๓. เมื่อมีภัยเป็นที่พึ่งพำนักได้ ๔. เมื่อกิจที่จำเป็นเกิดขึ้น ก็ช่วยโกลดทรัพย์ให้ ๒ เท่า

(๒) มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ หมายถึง มิตรที่ยินดีทุกข์ด้วยสุขด้วย เมื่อคราวเพื่อนถึงความ วิบัติก็ไม่ยอมทอดทิ้ง ยินดีช่วยเหลือ ไม่บอกปิดทอดทิ้งยามเพื่อนถึงความตกทุกข์ได้ประสบภัย มา ออกปากขอความช่วยเหลือ มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์มีลักษณะ ๔ ประการ คือ ๑. บอกความลับ แก่เพื่อน ๒. ปิดความลับของเพื่อน ๓. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย ๔. แม้ชีวิตก็อาจสละเพื่อเพื่อนได้^{๔๒}

^{๓๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๓๔.

^{๔๐} Oxford Advanced Learner's Dictionary, p , ๔๗๕.

^{๔๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๗๕.

^{๔๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๒/๒๑๐.

(๓) มิตรแนะประโยชน์ หมายถึง มิตรที่ชี้แนะในทางที่เกิดประโยชน์ คอยเตือนสติ เมื่อเพื่อนที่มีพฤติกรรมที่แสดงถึงความไม่ดีไม่งาม และสิ่งที่เป็นโทษต่อตนเอง ครอบครัว ต่อสังคม และประเทศชาติ มิตรแนะนำประโยชน์มีลักษณะ ๔ ประการ คือ ๑. ห้ามมิให้ทำความชั่ว ๒. แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี ๓. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๔. บอกทางสวรรค์ให้

(๔) มิตรมีความรักใคร่^{๔๓} หมายถึง มิตรที่มีความรัก นับถือ ให้การยอมรับ ให้เกียรติ แก่มิตร สหายตามฐานะและภาวะโอกาส ยอมรับส่งเสริมผู้ที่ยกย่องมิตร นับถือเชิดชูมิตรรักเคารพ ญาติ ผู้ใหญ่มิตร เช่น บิดามารดา ปู่ ย่า ตา ยาย เคารพนับถือผู้มีวัยวุฒิ คุณวุฒิ ชาติวุฒิที่อ่อนกว่าตามฐานะ ดำเนินป้องกันผู้ที่ทำลายมิตร มิตรมีความรักใคร่มีลักษณะ ๔ ประการ คือ ๑. ไม่พอใจความเลื่อมของเพื่อน ๒. พอใจความเจริญของเพื่อน ๓. ห้ามปรามคนที่นินทาเพื่อน ๔. สนับสนุนคนที่สรรเสริญเพื่อน^{๔๔}

ลักษณะของมิตรเทียม หมายถึง คบเพื่อนเพื่อประโยชน์ส่วนตน หวังสร้างฐานะความมั่นคงทาง อาชีพ การงาน ชื่อเสียง ลาภผล ทรัพย์สิน เกียรติยศ หวังได้มากกว่าเสีย มิตรเทียม คือคน ๔ จำพวกนี้

(๑) คนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว หรือ คนปอกลอก หมายถึงบุคคลที่คบมิตร เพื่อหวังประโยชน์สำหรับตน จัดเป็นบุคคลประเภทโลกจัด คิดหาผลประโยชน์จากมิตรหวังกำไร มาก เสียเป็นส่วนน้อย คนปอกลอกมี ๔ ประการ คือ ๑. เป็นผู้ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว ๒. เสียให้น้อย ปรารถนาได้มาก ๓. เมื่อตัวเองมีภัยจึงรับกิจของเพื่อน ๔. คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์^{๔๕}

(๒) คนคิดแต่พูด หมายถึง บุคคลที่พูดมากหาประโยชน์เอาความจริงไม่ได้ พูดคำหวาน อ้างเหตุผลต่าง ๆ นานับประการมาสาธยาย อ้างสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ รอสั่งยังไม่ถึง คนคิดแต่พูดมีลักษณะ ๔ ประการ คือ ๑. กล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่เป็นอดีตไปแล้ว ๒. กล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่ยังมาไม่ถึง ๓. สงเคราะห์ด้วยสิ่งหาประโยชน์มิได้ ๔. เมื่อกิจเกิดขึ้นเฉพาะหน้าก็แสดงความขัดข้อง^{๔๖}

(๓) คนหัวประจบ หมายถึง คนที่ชอบตามใจหรือคล้อยตามมิตรไม่ว่ามิตรจะมีพฤติกรรมที่ดีหรือชั่ว ต่อหน้าสรรเสริญพรรณานาคิดความอ่านของมิตรว่าดีเป็นไปไม่ได้ กลับหลัง

^{๔๓} ที.ป. (ไทย) ๑๑/๒๖๐/๒๐๕.

^{๔๔} ที.ป. (ไทย) ๑๑/๒๖๓-๒๖๔/๒๑๐-๒๑๑

^{๔๕} ที.ป. (ไทย) ๑๑/๒๕๕/๒๐๗.

^{๔๖} ที.ป. (ไทย) ๑๑/๒๕๖/๒๐๘.

นินทา คนหัวประจบมีลักษณะ ๔ ประการ คือ ๑. เพื่อนทำชั่ว ก็คล้อยตาม ๒. ทำดี ก็คล้อยตาม ๓. สรรเสริญต่อหน้า ๔. นินทาลับหลัง^{๔๗}

(๔) คนที่เป็นเพื่อนชักนำในทางเสื่อม^{๔๘} หมายถึง คนที่ทำตนเลวด้วยการติดบ้ายมุข อันเป็น หนทางแห่งความเสื่อม แล้วชักชวนมิตรให้มีพฤติกรรมอย่างตน โดยหวังให้มิตรถึงความวิบัติ ในทรัพย์สิน ชื่อเสียง ลาภ เกียรติ คนที่ชักนำมิตรไปในทางเสื่อมมีลักษณะ ๔ ประการ คือ ๑. เป็นเพื่อนที่ชักนำให้หมกมุ่นในการเสพของมีนเมา สุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่ง ความประมาท ๒. เป็นเพื่อนที่ชักนำให้หมกมุ่นในการเที่ยวตามตรอกซอกซอย ในเวลากลางคืน ๓. เป็นเพื่อนที่ชักนำในการเที่ยวดูการมหรสพ ๔. เป็นเพื่อนที่ชักนำให้หมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นที่ตั้งแห่ง ความ ประมาท^{๔๙}

หน้าที่ของมิตรที่มีต่อมิตร เนื่องด้วยคนเราทุกคนมีพรหมิพวกหรือมิตรสหาย การคบค้าสมาคมกันเป็นเรื่องปกติของคน ในสังคม แต่การคบกันนั้นจะอยู่ในระดับใด อาจเป็นเพื่อนแท้ หรืออาจจะเป็นเพื่อนเทียมแล้ว ค่อย ๆ พัฒนาศึกษาดูพฤติกรรมซึ่งกันและกันเรื่อย ๆ จนเป็นเพื่อนที่สนิท โดยสภาพรวมมนุษย์มี หน้าที่ต่อมิตร ๕ ประการ คือ ๑. การให้ ๒. กล่าววาจาเป็นที่รัก ๓. ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ ๔. วางตน สม่่าเสมอ ๕. ไม่พุดจากหลอกลวง^{๕๐} หน้าที่ที่มิตรต้องปฏิบัติต่อกันและกันเพื่อความสมบูรณ์ระหว่างมิตรทั้งสองฝ่ายมี ลักษณะ ๕ ประการ คือ ๑. ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว ๒. ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว ๓. เมื่อมี ภัยเอาเป็นที่พึ่งพำนักได้ ๔. ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ ๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ของมิตร^{๕๑}

หน้าที่ของมิตรด้านมนุษยสัมพันธ์

บุคคลผู้ที่จะทำให้มิตรสหายมีความสนิทสนม อยากคบหา อยากเข้าใกล้ อยากปฏิบัติสัมพันธ์นั้น ต้องประกอบด้วยองค์ธรรมเหล่านี้ คือ (๑) ให้สิ่งที่ให้ได้อย่าง (๒) ทำสิ่งที่ทำได้ยาก (๓) อุดหนุนถ้อยคำที่อุดหนุนได้ยาก (๔) เปิดเผยความลับแก่เพื่อน (๕) ปิดความลับของเพื่อน (๖) ไม่ทอดทิ้งในยามวิบัติ (๗) เมื่อเพื่อนสิ้นโรคสมบัติก็ไม่ดูหมิ่น (๘) เป็นที่รักที่พอใจของเพื่อน (๙) เป็นที่เคารพ (๑๐) เป็นที่ยกย่อง (๑๑) เป็นนักพูด (๑๒) เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ (๑๓) เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ (๑๔) ไม่ชักนำในอสูรณะ^{๕๒}

^{๔๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๘

^{๔๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๔/๒๐๓.

^{๔๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๘/๒๐๘-๒๐๙.

^{๕๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๘.

^{๕๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๐/๒๑๕.

^{๕๒} อัง.สตต. (ไทย) ๒๓/๓๖-๓๗/๕๖-๕๗.

ดังนั้น หน้าที่ในการสร้างมนุษยสัมพันธ์เป็นกระบวนการจูงใจคน และความสำนึกของมนุษยสัมพันธ์อยู่ที่ใจของเรา คนเราจะมีความสัมพันธ์กัน โกรธกันเกลียดชังกัน อิจฉาริษยานินทาว่าร้าย ทะเลาะวิวาทบาดหมาง โมโหโทโส ผูกใจเจ็บ พยาบาท เสียใจ มีอารมณ์ร้ายต่อกัน หรือมีใจรักกัน เคารพกัน เห็นอกเห็นใจกัน เอาใจเขามาใส่ใจเรา ยอมรับนับถือให้เกิดดีซึ่งกันและกัน มีความศรัทธาต่อกัน ยกย่องกัน ก็มาจากใจเรา เมื่อเรามีจิตใจที่ดี ไม่มีอคติ ก็สามารถที่จะสร้างมนุษยสัมพันธ์กับบุคคลอื่นได้ดี เริ่มต้นด้วยการสร้างมิตรภาพด้วยความรัก โดยฝึกหัดทำใจและปรารถนาการเปิดฉากทักทายผู้อื่นก่อน ยิ้มกับผู้อื่นก่อน ยกมือไหว้ผู้อื่นก่อน พูดกับผู้อื่นก่อน ย่อมอยู่ในฐานะที่เป็นต่อ การปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นนั้นอย่ามัวรักษาน้ำใจ ทนงตน ต้องรอให้คนอื่น ทักก่อนจึงจะทัก คนอื่นพูดก่อนจึงจะพูด คนอื่นยิ้มก่อนจึงจะยิ้ม ท่านอาจจะเป็นคนที่ยืนอยู่อย่างโดดเดี่ยวเดียวดาย โดยไม่มีคนไปสัมพันธ์ด้วย การเข้าไปทักทาย หรือสร้างมิตรกับบุคคลอื่นนั้น เราจะต้องยิ้ม มีกิริยาจากสุภาพ ควรระวังการทักทาย อย่าให้เกิดผลลบขึ้น ควรให้เกิดดีกัน ควรสร้างความประทับใจ ความจริงใจ ความตั้งใจจริง ไม่ใช่การเสแสร้ง แกล้งทำแวนตาของบุคคลที่มีความปรารถนาดีจะได้ผล ตอบรับเป็นที่น่าพอใจแน่นอน ซึ่งเราไม่สามารถเอาชนะใจบุคคลทุกคนได้ แต่เราควรรักษาความสัมพันธ์กับทุกคนให้มั่นคงไว้ตลอดเวลา แต่เราก็มักจะพบการตอบสนองของคนบางคนไม่เป็นไปตามที่เราตั้งใจไว้ จึงทำให้เกิดการเบื่อกันง่าย ๆ ที่จะกระทำดีกับผู้อื่น สิ่งเหล่านี้เป็นของธรรมดา เราก็ควรจะ หลีกเลียง และเข้าใจสภาพของเขา

สรุปได้ว่าพุทธปรัชญาเถรวาทได้เสนอหลักสัจธรรมสำหรับการดำเนินชีวิตให้มีความสุขในสังคมมนุษย์อย่างครบถ้วนในแง่มุมต่างๆ ในการทำหน้าที่ที่เกี่ยวเนื่องกันระหว่างมิตรด้วยกันก็ต้องยึดหลักทางสายกลางเป็นสำคัญ หมายความว่าคำนึงถึงประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น มิใช่ที่จะเอาแต่ประโยชน์ของตนเพียงอย่างเดียวและเอาเปรียบผู้อื่น จึงไม่ใช่หลักทางพุทธปรัชญาเถรวาทที่พึงกระทำได้ เพื่อความดำรงอยู่แห่งมิตรที่ยาวนานต่อไป

๔.๕ หน้าที่ความเป็นมนุษย์ของผู้ได้บังคับบัญชา (हेतुमित्त ทิตเบ้องตำ บ่าว)

ทิตเบ้องตำ ตรงกับภาษาบาลีว่า เหตุमित्त พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายเป็นภาษาอังกฤษดังนี้ servants and workmen as the nadir^{๕๓}

๔.๕.๑ ความหมายของบ่าว

บ่าว หมายถึง “คนใช้”, “บ่าวไพร่” หมายถึง ข้าทาสบริวาร ส่วน “คนใช้” หมายถึง คนที่มีหน้าที่คอยรับใช้, ลูกจ้างที่รับใช้ทำงานบ้าน “คนสวน” หมายถึง ลูกจ้างที่มีหน้าที่ดูแลรักษาต้นไม้

^{๕๓} Rhys davids, T.W. and Stede .W. Pali-English Dictionary, p. 733.

, ลูกจ้างทำสวน ในส่วนของทาส , ทาส (ทาด, ทาดสะ) ผู้ที่อุทิศตนแก่สิ่งที่เลื่อมใสศรัทธาเช่น ผู้ที่ขายตัวเป็นคนรับ ใช้หรือที่นายใช้เงินไถ่ค่าตัวมา “ทาสี” หมายถึง ทาสผู้หญิง ตลอดจน “กรรมกร” หมายถึง คนงาน, ลูกจ้างที่ใช้แรงงาน รวมไปถึง “ลูกจ้าง” หมายถึง ผู้รับจ้างทำงาน, ผู้ซึ่งตกลงทำงานให้นายจ้างโดยรับค่าจ้างไม่ว่า จะเรียกชื่ออย่างไร^{๕๔} ดังนั้น ทาส หมายถึง ผู้ที่อุทิศตนแก่สิ่งที่เลื่อมใสศรัทธา, ผู้ที่ยอมตนให้ตกอยู่ในอำนาจสิ่งใด สิ่งหนึ่ง : บ่าวทั่วไป, ผู้ที่ขายตัวหรือถูกบังคับเป็นคนรับใช้^{๕๕}

หน้าที่ของนายที่มีต่อบ่าวและหน้าที่ของบ่าวที่มีต่อนาย ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้กำหนดหน้าที่ของนาย, นายจ้าง[ผู้บริหาร, ผู้จัดการ]พึงสงเคราะห์ อนุเคราะห์ กรรมกร คนงาน พนักงาน ลูกจ้าง ผู้เป็นทาสเบื้องล่างโดย หน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑. จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง ๒. ให้อาหารและค่าจ้าง ๓. ดูแลรักษายามเจ็บป่วย ๔. ให้อาหารที่มีรสแปลก ๕. ให้หยุดตามโอกาส ทาส กรรมกร คนงาน คนรับใช้ พนักงาน ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ที่เปรียบเสมือนเป็นทาส เบื้องล่าง ให้ปฏิบัติต่อนาย เจ้านาย ผู้ที่ทำหน้าที่สูงกว่าตามสายงาน เช่น รองผู้จัดการ ผู้จัดการ ผู้บังคับบัญชา ให้ปฏิบัติ ๕ ประการ ดังนี้ ๑. ขึ้นทำงานก่อนนาย ๒. เลิกการทำงานทีหลังนาย ๓. ถือเอาแต่ของที่นายให้ ๔. ทำงานให้ดีขึ้น ๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญ^{๕๖}

หน้าที่หลักมนุษยสัมพันธ์ของนาย(ผู้บริหาร)และบ่าว(พนักงาน) ดังนี้

๑. รู้จักควบคุมตนเองในด้านต่างๆ คือ (๑) ไม่โมโหจนเสียใจ (๒) ไม่หลงอำนาจ (๓) ไม่หลงคิดว่าเก่งกว่าคนอื่น (๔) ไม่ตัดสินใจเวลาโกรธ (๕) ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง

๒. รู้จักส่งเสริมกำลังใจ ดังนี้ (๑) ถ้าเขาเสียใจไม่นานนักเขาอาจจะหาย แต่ถ้าเขาน้อยใจคงต้องใช้เวลานานมากกว่าจะหายได้ (๒) พยายามเอาใจเขามาใส่ใจเรา (๓) แสดงความเชื่อมั่นในตัวผู้ใต้บังคับบัญชา (๔) ยกย่องเมื่อเขาทำความดี (๕) เอาใจใส่และเห็นใจในความยากลำบากของเขาบ้าง

๓. รู้จักการให้รางวัล เช่น (๑) ให้รางวัลโดยไม่ทำให้รางวัลนั้นเป็นเครื่องทำให้คนอื่น เกลียดชังเขา (๒) หลีกเลี่ยงการข่มขู่และขู่เจ็ญ ให้รางวัลดีกว่าการทำโทษ (๓) ให้รางวัลพอเหมาะ กับผลงานที่ได้ทำสำเร็จ (๔) ใครทำดีให้รางวัลตอบแทน (๕) ให้รางวัลที่เป็นเครื่องแสดงน้ำใจ มากกว่าเป็นเครื่องแสดงสินน้ำใจ (๔) รู้จักวิพากษ์วิจารณ์ เช่น (๑) ไม่ตำหนิต่อหน้าผู้อื่น (๒) หลีกเลี่ยงการตำหนิอันเกิด จากสาเหตุสุดวิสัย (๓) ตำหนิว่าอะไรผิดมากกว่าตำหนิว่าใครผิด (๔) ก่อนจะตำหนิให้ฟังความ คิดเห็นของเขาก่อน (๕) วิวิจารณ์หรือตำหนิด้วยอาการสุภาพ ไม่

^{๕๔} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒, หน้า ๕๔๒-๖๒๕.

^{๕๕} เปลื้อง ณ นคร, ปทานุกรมนักเรียน ฉบับปรับปรุงใหม่, หน้า ๑๔๔.

^{๕๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๑/๒๑๕.

คำนิยามเวลาโกรธ (๕) รู้จักฟัง เช่น (๑) พยายามฟังให้มาก (๒) พุดเท่าที่จำเป็น (๓) แสดงความเอาใจใส่ และตั้งใจเวลาฟัง (๔) ฟังเพื่อหาข้อยุติ มิใช่ฟังเพื่อขัดแย้งหรือจับผิด (๕) ฟังให้ตลอด อย่าขัดจังหวะเมื่อไม่จำเป็น^{๕๗}

หน้าที่หลักมนุษยสัมพันธ์ของปาว(พนักงาน) ดังนี้ (๑) เรียนรู้นิสัยของผู้บังคับบัญชา (๒) ทำงานให้ดีหลีกเลี่ยงการประจบสอพลอ (๓) ทำงานทำให้ความคิดของผู้บังคับบัญชาเกิดผล (๔) ให้ความเคารพยกย่องผู้บังคับบัญชาตามฐานะ (๕) อย่าก่อเรื่องกับเพื่อนร่วมงาน (๖) อย่ายุยงผู้บังคับบัญชาในเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ (๗) เข้าหา ผู้บังคับบัญชาให้เหมาะสมกับโอกาสอันควร (๘) อย่านินทานายลับหลัง (๙) แสดงความขอบคุณ เมื่อผู้บังคับบัญชาปฏิบัติต่อเรา (๑๐) สรรเสริญคุณความดีของผู้บังคับบัญชาในโอกาสอันควร (๑๑) อย่าย่นถึงความยากลำบากต่อหน้าผู้บังคับบัญชา (๑๒) ลองประเมินตนเองดูบ้าง^{๕๘}

ดังนั้นหน้าที่ของผู้ใหญ่ในที่นี้ มิได้หมายถึงผู้มีอายุตั้งแต่ ๖๐ ปีขึ้นไป ซึ่งเรียกว่าคนแก่นั่นอย่างเดียว แต่หมายถึงผู้มีอำนาจปกครองบังคับบัญชาคนหมู่นึงหรือคณะหนึ่ง ตลอดจนประเทศหนึ่ง หรือหลายประเทศรวมกัน แม้อย่างน้อยที่สุดปกครองตั้งแต่สองคนขึ้นไป และไม่จำกัดอายุว่ามากน้อยเท่าไร เรียกว่า ผู้ใหญ่หรือผู้บังคับบัญชาและบุคคลนั้นจะได้เป็นผู้ใหญ่โดยได้รับการแต่งตั้งจากผู้มีอำนาจสูงขึ้นไป หรือผู้น้อยได้ยกย่องขึ้นเป็นหัวหน้าหมู่มากตาม เรียกว่า ผู้ใหญ่ทั้งสิ้น ผู้ใหญ่ในที่ทั่วๆ ไป ท่านจำแนกออกเป็น ๓ ประเภทคือ ผู้ใหญ่โดยชาติกำเนิด คือ เกิดมาในตระกูลพระมหากษัตริย์ เจ้าพระยาหรือมหาเศรษฐีเรียกว่าชาติวุฒิประเภทหนึ่ง ผู้ใหญ่โดยวัย ได้แก่ ผู้ที่มีอายุมากตั้งแต่ ๖๐ ปีขึ้นไป หรือมีอายุมากกว่าผู้น้อยเรียกว่า วัยวุฒิประเภทหนึ่ง ผู้ใหญ่โดยคุณ หมายถึงผู้ที่มีคุณงามความดี มีความรู้ความสามารถในวิชาการต่าง ๆ เรียกว่าคุณวุฒิประเภทหนึ่ง แต่ผู้ใหญ่ที่จะกล่าวถึงนี้หมายถึงผู้ปกครองคนหรือผู้บังคับบัญชานั้นเอง โดยไม่จำกัดเชื้อชาติกำเนิด ไม่จำกัดอายุว่ามากหรือน้อย และมีได้จำกัดความรู้ใด ๆ สุดแต่แต่ผู้ใดเป็นผู้ปกครองคน ผู้นั้นเราเรียกว่าผู้ใหญ่

โดยเหตุที่ผู้ใหญ่เป็นผู้มีอำนาจบันดาลประสิทธิ์ประสาทความดีความชั่ว ความเจริญ ความเสื่อม ตลอดจนความสุขความทุกข์ให้แก่คนเป็นจำนวนมาก ผู้น้อยประพฤติดีเสียหยาตกร้อยคน ยังไม่เท่าผู้ใหญ่ประพฤติดีเสียเพียงคนเดียว เพราะในจำนวนร้อยคนที่ประพฤติดีนั้น ขอมเป็นความเสื่อมเสียเฉพาะตัวโดยมาก และผู้ใหญ่ก็ยังเรียกมาดักเตือนว่ากล่าวสั่งสอนและลงโทษให้กลับตัวกลับใจให้ทำดีเสียใหม่ได้ เรื่องก็จะสงบ แต่ผู้ใหญ่ประพฤติดีไม่ดีไม่งามเสียเองแล้ว ขอมเป็นความเสื่อมเสียชื่อเสียงหมดสิ้นทั้งคณะหรือหมู่นั้น ทำความเดือดร้อนให้แก่ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาโดยทั่ว

^{๕๗} ที.ปว. (ไทย) ๑๑/๒๓๑/๒๑๕.

^{๕๘} สุจิตรา พรหมนุชาธิป, มนุษยสัมพันธ์, หน้า ๑๓๒-๑๓๓.

กัน และใคร ๆ ก็ไม่กล้าที่จะดักเตือนหรือแนะนำลงโทษอย่างใดด้วย เป็นเหตุให้ผู้ใหญ่ที่ทำผิดแล้ว มักไม่ค่อยรู้สึกตัว เนื่องจากเห็นว่าไม่มีวักกล่าว ถึงแม้เขาจะพุดคตินินทา เขาก็พุดกลับหลังไม่กล้า พุดต่อหน้า มักจะทำผิดมากขึ้นทุกที ๆ อาศัยหลักนี้ผู้ใหญ่อจึงควรมีหลักไว้สำหรับเตือนใจตนเองให้ ปฏิบัติหน้าที่ของตนเอง เพื่อเป็นความเจริญแก่ตนเองและหมู่คณะของตน คือ^{๕๕} (๑) ต้องอ่านผู้น้อย ของตนออก (๒) มีจิตใจเอื้อเฟื้อต่อผู้น้อย (๓) ใช้ธรรมะเป็นอำนาจ (๔) ถึงคราวชู้ก็ชู้ คราวประครอง ก็ประครอง (๕) ให้ผู้น้อยทำงานที่เหมาะสมแก่ความรู้ความสามารถของเขา (๖) ต้องพุดจาให้เป็นหลัก เมื่อพุดจากกับผู้น้อย (๗) ไม่ตั้งอยู่ในอคติ ๔ ประการ (๘) มีพรหมวิหาร (๙) ประพฤติตามสังคหวัตถุ ๔ (๑๐) ตรงต่อเวลา (๑๑) วิธีทำงานที่ดี^{๖๐}

สรุปได้ว่าการทำหน้าที่ของผู้บังคับบัญชาต่อผู้น้อย แม้แต่ผู้น้อยกระทำต่อผู้ใหญ่ก็ ควรยึดหน้าที่และงานที่ตนทำนั้นเป็นหลัก เพราะหลักพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าการทำหน้าที่ จะต้องอาศัยความถูกต้อง ล อคติ และมีความเสมอภาคกันจึงดีที่สุด

๔.๖ อุปริมทิส (ทิสเบื่องบน พระสงฆ์)^{๖๑}

ทิสเบื่องบน ตรงกับภาษาบาลีว่า อุปริมทิส พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายเป็นภาษาอังกฤษดังนี้ monks as the zenith

ความหมายของพระสงฆ์ ภิกขุ ,ภิกษุ, ชายที่บวชเป็นพระในพระพุทธศาสนา ภิกขุณี , ภิกษุณี, หญิงที่บวชเป็นพระในพระพุทธศาสนา^{๖๒} สงฆ์ ,ภิกษุ .บางทีก็ใช้ควบกับคำ “พระ” “ภิกษุ” เป็น พระสงฆ์ หรือ ภิกษุสงฆ์ พระสงฆ์ คือ หมู่ชนที่ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วปฏิบัติตาม พระธรรมวินัย,หมู่ สาวกของพระพุทธเจ้า^{๖๓} สงฆ์ หมู่, ชุมชน , หมู่สาวกของพระพุทธเจ้า เรียกว่า สาวกสงฆ์ ดังคำสวดในสังฆ กุณ ประกอบด้วยคูปบุรุษ ๔ คูป บุษบุคค ๘ เริ่มแต่ท่านผู้ตั้งอยู่ในโศดา ปัตติมรรค จนถึงพระ อรหันต์

^{๕๕} เขมกะ, หน้าที่ของคน (ฉบับพิเศษ), พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๐๓), หน้า ๘๔.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔-๘๘.

^{๖๑} Rhys davids, T.W. and Stede .W. **Pali-English Dictionary**.p, ๑๔๖.

^{๖๒} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน** , ๒๕๔๒, หน้า ๘๒๓.

^{๖๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) .**พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๑๘๕.

แบ่งประเภทของพระสงฆ์ จำแนกเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

๑. สมมติสงฆ์ ชุมนุมภิกษุหมู่หนึ่งตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ซึ่งสามารถประกอบสังฆกรรมได้ตามกำหนดทางพระวินัย ต่างโดยเป็นสงฆ์จตุรวรรคบ้าง ปัญจวรรคบ้าง ทศวรรคบ้าง วิสดี วรรคบ้าง

๒. พระอริยสงฆ์ จำแนกเป็น ๒ ประเภทดังนี้

(๑) พระเสขะ ผู้ยังต้องศึกษา ได้แก่ พระอริยบุคคลที่ยังไม่บรรลุนิพพาน ๓ หนทาง คือ ผู้ตั้งอยู่ใน โสคาปัตติมรรค ในโสคาปัตติผล ในสกทาคามีมรรค ในสกทาคามีผล ในอนาคามีมรรค อนาคามีผล และอรหัตตมรรค , พุทธเจ้าแต่ละระดับเป็น ๓ ระดับ คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี

(๒) พระอเสขะ ผู้ไม่ต้องศึกษา เพราะศึกษาเสร็จสิ้นแล้ว ได้แก่บุคคลผู้ตั้งอยู่ใน อรหัตตผล คือ พระอรหันต์^{๖๔}

หน้าที่ของพระสงฆ์ กล่าวคือ พระสงฆ์ นักบวช ผู้เปรียบเสมือนทิศเบื้องบน ย่อมอนุเคราะห์พุทธบริษัท เหล่า อุบาสก อุบาสิกาเพื่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ด้วยหน้าที่ ๖ ประการ คือ (๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี (๓) อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม (๔) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง (๕) อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง (๖) บอกทางสวรรค์ให้^{๖๕}

หน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์ ของพระสงฆ์ วัดเป็นแหล่งพบปะให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ เนื่องจากในสมัยโบราณองค์กรทางสังคมมีน้อย ไม่สลับซับซ้อนมากมายอย่างยุคปัจจุบันนี้ วัดจึงกลายเป็นสถาบันทางสังคม ที่มีความสำคัญที่ประชาชนให้การยอมรับและพึ่งพาอาศัยได้อย่างเต็มที่ มองในสภาพผังเมืองเราจะเห็นชัดว่า หมู่บ้านโบราณส่วนมากจะมีวัดตั้งอยู่กลางหมู่บ้าน แวดล้อมด้วยบ้าน ครอบครัวยุคประชาชนแต่ละครอบครัวยุคมีความผูกพันกับวัดอย่างต่อเนื่อง วัดจึงเป็นศูนย์รวมชุมชนที่ทำหน้าที่ สนับสนุน ส่งเสริม สงเคราะห์ ประชาชนใน รูปแบบเช่น^{๖๖}

(๑) วัดเป็นโรงพยาบาลของชุมชน วัดในสมัยโบราณเกือบทุกวัดมียาสมุนไพรชนิดต่างๆไว้สงเคราะห์แก่ประชาชนผู้เจ็บไข้ได้ป่วยฟรี ใครป่วยเป็นโรคอะไร นักบวชอย่างไร ไปปรึกษาที่วัด โดยมีพระภิกษุท่านทำหน้าที่เป็นหมอรักษาโรคทางกายให้ด้วยและทางใจให้ด้วย

^{๖๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๒/๒๑๕.

^{๖๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๒/๒๑๖.

^{๖๖} พระมหาจรรยา สุทธิญาณ, พุทธปัญญากับการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : จัดพิมพ์โดย สถาบันปัญญานันตะ มูลนิธิกสิกรรมปัญญา, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔-๑๗.

(๒) วัดเป็นวิทยาลัยการแพทย์และพยาบาล เนื่องจากประชาชน พึ่งพาอาศัยวัดเป็นที่เยียวยารักษาโรคมาระยะเวลานาน ทางวัดก็ต้องเตรียมยาไว้ให้ประชาชนอย่างพร้อมเพรียง แน่นนอนที่สุด พระสงฆ์ซึ่งก็คือ ลูกหลานชาวบ้าน ช่างวัดที่บวชเข้ามาแล้วมีความชอบ หรือใจรักในด้าน การทำยา ก็จะศึกษาเล่าเรียนจากตำราภายในวัดที่ครูอาจารย์สอนสืบทอดกันมา ในขณะที่เดียวกันก็ทำหน้าที่ปฏิบัติกร โดยการนำความรู้ที่เรียนจากตำรามารักษาได้เลย เป็นการศึกษาที่มีภาคทฤษฎีภาคปฏิบัติควบคู่กันไป

(๓) วัดเป็นศูนย์รวมความคิดด้านการพัฒนาชุมชน การพัฒนาด้านอุปโภค บริโภค ถนนหนทาง แหล่งน้ำ สวนป่า ศาลา ที่พัก ในสมัยโบราณนั้นไม่ต้องวางแผนพัฒนามาจากรัฐ แต่ชุมชนคิดกันเองหางบประมาณเอง ดำเนินการเอง โดยใช้วัดเป็นศูนย์รวมทางการระดมความคิด ระดมพลังกายพลังใจ มุ่งมั่นสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ เพื่อชุมชนโดยมุ่งบุญกุศลเป็นจุดหมายปลายทาง การพัฒนาที่เกิดขึ้น จากความต้องการอย่างแท้จริง ทุกคนทุ่มเทกำลังกายกำลังใจ กำลังทรัพย์ ในด้านการพัฒนาอย่างแท้จริง ทำให้งานที่ออกมามีประสิทธิภาพ ตามเหตุปัจจัยที่จะเอื้ออำนวยในสมัยนั้น

(๔) วัดเป็นศูนย์รวมใจของประชาชน ยามใดที่ประชาชน ประสบปัญหาต่างๆทางจิตใจ หรือปัญหาความขัดแย้งในครอบครัวหรือชุมชนทุกคนจะมุ่งหน้าเข้าวัดเพื่อปรึกษาพระสงฆ์ ให้พระสงฆ์เป็นผู้ชี้ทางออกให้ ปัญหาส่วนใหญ่จะสิ้นสุดลง เพราะต่างฝ่ายต่างก็พร้อมที่จะแก้ปัญหาด้วยอหิงสาและสันติวิธี

(๕) วัดเป็นศูนย์พัฒนาการอันยิ่งใหญ่ของชุมชน เป็นที่ทราบกันอยู่โดยทั่วไปว่า มหรรพใดๆ แบบไทย ที่ชุมชนจัดขึ้นด้วยภูมิปัญญาของตนเอง เวลาจะจัดให้มีการแสดงก็มักจะแสดงในวัด ซึ่งส่วนมาก มหรรพเหล่านี้ก็คือ กิจกรรมการศึกษาที่ประชาชนจะได้รับโดยผ่านการแสดงนั่นเอง ในเนื้อหาของมหรรพส่วนมากมักจะมึธรรมชาติอยู่ไม่มากนักน้อย ตามแต่จะมีลักษณะอย่างไร

(๖) วัดเป็นหอศิลป์ประจำชุมชน กล่าวได้ว่า ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมอันล้ำค่าแบบไทยมีอยู่ในวัดแทบทั้งสิ้น ประชาชนคนใดมีความปรารถนาจะแสดงออกซึ่งจินตนาการอันงดงามในด้านใด ก็มาแสดงฝากฝีมือไว้ที่วัดได้ เราจึงพบว่า ศาสนสถาน ศาสนวัตถุ และศิลปะสถาปัตยกรรม ที่มีอยู่ในขณะนี้ ล้วนเป็นมรดกตกทอดจากอดีตสู่ปัจจุบันเป็นศิลปะอันงดงามบริสุทธิ์ เพราะผู้ผลิตมิได้หวังเงินทอง หรือความมั่งคั่งใดๆ อันมีจิตใจประกอบด้วยโลหะ แต่ผู้สร้างหวังบุญเป็นที่ตั้งจึงเป็นศิลปะที่ออกมาด้วยความบริสุทธิ์จากหัวใจแห่งดวงใจ

(๓) วัดเป็นนื่อนานบุญของประชาชน ประชาชนทั่วไปหวังบุญกุศลให้แก่ชีวิตได้พบความสงบเย็น ก็มุ่งหน้าเข้าวัดบำเพ็ญกิริยาวัตรต่างๆ ได้อย่างอิมเมจ ไม่ว่าให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ปรับทัศนะหรือทักขิให้ตรง นับว่าเป็นเรื่องบุญกุศลทั้งสิ้น

(๔) วัดเป็นศูนย์กลางการศึกษา การศึกษาวิชาการต่างๆ ในสมัยโบราณล้วนอยู่ในวัด บางอย่างพระเป็นผู้สอน บางอย่างวัดเป็นเพียงผู้อำนวยความสะดวก ผู้เชี่ยวชาญด้านต่างๆ จะมาดำเนินการเอง ชื่อวิชาที่โด่งดังและเลื่องลือล้วนมาจากวัดทั้งสิ้น

หน้าที่พระสงฆ์กับการสร้างปฏิสัมพันธ์ของพระสงฆ์กับคฤหัสถ์

พระพุทธองค์ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อุบาสกเมื่อมุ่งหวัง ฟังประกาศความเลื่อมใสต่อภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๘ ประการ คือ (๑) ไม่ขวนขวายเพื่อไม่ไช้ลาภของคฤหัสถ์ทั้งหลาย (๒) ไม่ขวนขวายเพื่อไม่ไช้ ประโยชน์ของคฤหัสถ์ทั้งหลาย (๓) ไม่ด่าไม่บริภาษคฤหัสถ์ทั้งหลาย (๔) ไม่ยุยงคฤหัสถ์ทั้งหลาย ให้แตกกัน (๕) กล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้า (๖) กล่าวสรรเสริญพระธรรม (๗) กล่าวสรรเสริญ พระสงฆ์ (๘) อุบาสกทั้งหลายเห็นภิกษุนั้นในโคจร^{๒๗} นอกจากพระสงฆ์จะปฏิสัมพันธ์กับฆราวาสแล้ว การปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์ ด้วยกันก็นับว่าเป็นเรื่องสำคัญ พระสงฆ์เป็นหมู่คณะที่มีระเบียบวินัยดีงาม เคารพกันด้วยลำดับ ดังนี้

(๑) รู้จักเคารพยำเกรง พระเถระ พระผู้หลักผู้ใหญ่ (๒) รู้จักเข้าไปหาปฏิสันถารกับพระเถระ , พระอาคันตุกะที่ท่านมาเยี่ยม หรือ เจอะเจอท่าน ได้ถามข้อสงสัย ขอคำแนะนำเป็นครั้งคราว (๓) เป็นผู้สงบเสถียรเยียมกาย เยียมวาจา เยียมใจ (๔) เป็นผู้มีความประพฤติดี ไม่เป็นที่รังเกียจของหมู่คณะในเรื่องความประพฤติ (๕) เป็นผู้สนใจศึกษาค้นคว้าอยู่เสมอ ไม่ทอดธุระในเรื่องการศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม(เป็นพหูสูตร) (๖) มีความเพียรพยายามเพื่อละเว้นสิ่งไม่ดีต่างๆ และพยายามทำความดีด้วยเรี่ยวแรงและกำลังทั้งหมด (๗) เมื่อเข้าประชุม ไม่พูดมาก ไม่พูดเรื่องไร้สาระออกความเห็นบ้าง ขอให้ผู้อื่นออกความเห็นบ้าง (และรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นด้วยดีแม้จะไม่เห็นด้วยก็ตาม) ไม่ดูหมิ่นผู้อื่นที่พูดไม่เก่ง หรือไม่ค่อยพูดในที่ประชุม (๘) พัฒนาขั้นห้า คือ กายและใจอยู่เสมอ เมื่อยังมีกิเลสอยู่ไม่คิดว่าตนดีพร้อมแล้ว พยายามหาข้อบกพร่องของตนและหาข้อดีของผู้อื่น (เมื่อถูกถามถึงความดีของตนก็พูดแต่น้อย เมื่อถูกถามถึงความดีของผู้อื่นก็พูดอย่างเปิดเผย เมื่อถูกถามถึงความชั่วของคนอื่นก็พูดแต่น้อย หรือไม่พูดเลย)^{๒๘} ภิกษุ สัตบุรุษ บุคคลเช่นนี้ย่อมได้รับการยกย่องสรรเสริญจาก หมู่คณะ เพื่อนร่วมงาน และอยู่ในที่ใดๆ ตนก็เป็นสุข สังคมก็เป็นสุข

^{๒๗} อจ. อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๘๘/๔๑๓

^{๒๘} วคิน อินทสระ , แนวทางพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ตามหลักพระพุทธศาสนา , หน้า ๕๓๐.

ดังนั้นหน้าที่ของพุทธบริษัท อุบาสก อุบาสิกา พิงบำรุงพระสงฆ์ ผู้เปรียบเสมือนทิศเบื้องบน เพื่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ (๑) จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา (๒) จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา (๓) จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา (๔) เปิดประตูต้อนรับ (๕) ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ^{๖๕} หลักปฏิสัมพันธ์ที่สร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับพระสงฆ์ของคฤหัสถ์ที่ควรปฏิบัติเพื่อทำให้สัมพันธภาพระหว่างคฤหัสถ์และพระสงฆ์ดียิ่งๆ ขึ้น คือ (๑) ไม่ละเลยการเยี่ยมเยียนภิกษุ (๒) ไม่ทอดทิ้งการฟังธรรม (๓) ศึกษาในอริยสัจ (๔) มีความเลื่อมใสมากในภิกษุผู้เป็นเถระ ผู้เป็นนวกะ และผู้เป็นมัชฌิมะ (๕) ฟังธรรมอย่างไม่คอยคิดโต้แย้งเพ่งโทษ (๖) ไม่แสวงหาผู้รับทักษิณานอกศาสนานี้ (๗) ทำอุปัชฌาย์ในศาสนานี้ก่อน (๘) ไม่ชวนขวายเป็นไม่ใช่ลาภของภิกษุทั้งหลาย (๙) ไม่ชวนขวายเป็นไม่ใช่ประโยชน์ของภิกษุ^{๖๖}

๔.๗ การทำหน้าที่ของมนุษย์กับการดำเนินชีวิตตามหลักทศ ๖

นอกจากหลักทศ ๖ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ในหลักพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าหน้าที่ของมนุษย์ต่อการดำเนินชีวิตในสังคมด้านอื่นที่มีความเกี่ยวข้องกับพันกัมกับหลักทศ ๖ เพื่อให้เกิดความสอดคล้องและเหมาะสมในการทำหน้าที่ของมนุษย์ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น จึงได้กล่าวถึงหน้าที่ทางสังคมและการดำเนินชีวิต จึงกำหนดการนำเสนอของการศึกษาไว้อีก ๔ ประการ ได้แก่ (๑) การทำหน้าที่มนุษย์กับการดำเนินชีวิต (๒) การทำหน้าที่มนุษย์กับการดูแลครอบครัว (๓) การทำหน้าที่มนุษย์กับการประกอบอาชีพ (๔) การทำหน้าที่มนุษย์กับการบริหารทรัพย์สิน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ ดังนี้

๔.๗.๑ การทำหน้าที่มนุษย์กับการดำเนินชีวิต

การปฏิบัติหน้าที่ต่อการดำเนินชีวิตมนุษย์ คือ ลักษณะของพฤติกรรมต่างๆ จะเป็นตัวบ่งบอกถึง รูปแบบการดำเนินชีวิต แต่ละแบบสายทางดำเนินชีวิต แนวทางดำเนินชีวิตหนทางดำเนินไปสู่ความมั่นคงของชีวิตมนุษย์ถึงการกระทำของตนเอง การรู้สำนึกเป็นสิ่งที่อยู่ภายใต้บังคับของจิตใจ การรู้สำนึกผู้กระทำจะต้องมีการคิดที่จะกระทำ และได้ตกลงใจที่จะกระทำตามที่คิด และได้กระทำลงไป เพื่อสร้างความสมบูรณ์ในแต่ละขั้นในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ต้องอยู่ในกรอบของหลักพุทธปรัชญา แม้ว่าจะทำหน้าที่ในทศ ๖ แล้วก็ตาม เพราะบุคคลจะปฏิบัติต่อหลักทศ ๖ ประการได้นั้นจะต้องมีคุณธรรม จริยธรรม โดยปฏิบัติตามกฏศีลธรรม หรือ กฎหมาย นั่นเอง

^{๖๕} ที.ป.ว. (ไทย) ๑๑/๒๓๒/๒๑๖.

^{๖๖} อ.จ. สดุดก. (ไทย) ๒๓/๓๑/๔๓-๔๘.

หลักพุทธปรัชญาเถรวาทได้วางหลักในการดำเนินชีวิตมนุษย์มี ๓ ประการ คือ (๑) ศีลธรรม (๒) กุศลกรรมบถ ๑๐ และ (๓) มรรคมิองค์ ๘ ดังนี้

ประการที่ ๑ หลักศีลธรรม กล่าวคือ หลักพุทธปรัชญาได้วางหลักในการดำเนินชีวิตมนุษย์ในระดับเบื้องต้นคือ ศีล ซึ่งเป็นข้อกำหนดหรือข้อปฏิบัติเบื้องต้นในการเว้นจากทำชั่วโดยการรักษากาย และวาจาให้เป็นปกติ เพื่อช่วยให้กิจกรรมของสังคมดำเนินไปได้อย่างปกติสุข ทั้งส่วนปัจเจกบุคคล และสังคมโดยรวม และมีลักษณะเหมือนกันกับหลักความมั่นคงของมนุษย์เพราะมีศีลจึงสร้างความมั่นคงในระดับต้น ใช้สำหรับควบคุมความประพฤติหรือพฤติกรรมของมนุษย์ในการดำเนินชีวิตไปอย่างปกติสุข กลมกลืนไปกับปัจจัยทางสังคมและสิ่งแวดล้อมโดยให้มนุษย์สำรวมกาย วาจา ไม่ให้ไปล่วงเกินตนเองและผู้อื่น และเมื่อมนุษย์เราได้ประพฤติหรือปฏิบัติตามสังคัมก็จะดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข

มนุษย์จะอยู่ร่วมกันโดยปกติสุข และแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในโลกปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเกี่ยวกับชีวิตทรัพย์สิน อาชญากรรมทางเพศ ตลอดจนการหลอกลวงใส่ร้ายกัน ปัญหาเกี่ยวกับสิ่งเสพติดให้โทษซึ่งล้วนแต่ป้องกันได้ด้วยศีล ๕ พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็นว่าโลกนี้จะสงบร่มเย็นได้ก็ต่อเมื่อมนุษย์เคารพในสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ทั้งทางกาย วาจา และใจ ทรงชี้ให้เห็นว่า สัตว์ทุกจำพวกรักสุขเกลียดความทุกข์ ต้องการได้กินแต่คำพูดที่ไพเราะอ่อนหวานกันทั้งนั้น เมื่อมนุษย์ต้องการให้ผู้อื่นประพฤติปฏิบัติที่อ่อนน้อมแก่เรา เราก็ควรประพฤติปฏิบัติเช่นนั้นแก่เขาก่อน การประพฤติปฏิบัติเพื่อมิให้ผิดศีลหรือทำให้ศีลขาด ต้องมีการสำรวมกาย วาจา โดยมีสติรู้ตัวอยู่ตลอดเวลา สิ่งที่น่าจะเป็นตัวทำลายสติตัวนกาก็คือ สิ่งเสพติดและของมีเมาทุกชนิด นอกจากจะไม่มีประโยชน์แล้ว ยังนำไปสู่ความประมาทอันเป็นเหตุให้เสียทรัพย์สิน หรือเสื่อมเสียเกียรติยศชื่อเสียง บางครั้งอาจทำให้ตนเองและผู้อื่นต้องได้รับอันตรายถึงชีวิต

ประการที่ ๒ หลักกุศลกรรมบถ ๑๐ กล่าวคือ พุทธปรัชญาเถรวาทมองโลกและชีวิตมนุษย์ตามกุศลกรรมบถ ๑๐ กล่าวคือ ไม่ว่าจะทำอะไรล้วนทำให้เกิดกระบวนการบนเหตุและผลเป็นไปตามธรรมชาติ จากนั้นก็ค่อยๆ วิวัฒนาการและปรับตัวให้เกิดความมี ความเป็นระเบียบมาตามลำดับ เพราะมนุษย์มีความเป็นมาจากชาติพันธุ์เดียวกัน แต่ที่เกิดแบ่งแยกออกเป็นชาติ เป็นเผ่าพันธุ์ หรือวรรณะนั้น เป็นผลมาจากการกระทำของมนุษย์กำหนดขึ้นมาเอง เพราะความหลงผิดจึงทำชั่ว เมื่อความชั่วที่ทำไว้มากก็ทำให้ไปในสถานที่ใดก็มักจะมีคนชั่วด้วยกัน เช่น ลูก หรือตายไปก็ทุกข์ จากการที่พุทธปรัชญาเถรวาทพยายามอธิบายให้เห็นถึงกระบวนการเหตุและผลในการเข้าใจในสรรพสิ่ง ตลอดจนตัวของมนุษย์เอง จึงอาจกล่าวได้ว่า การที่มนุษย์เรายึดมั่นถือมั่นในสิ่งต่างๆ ว่าเป็นวัตถุที่ดี จิตที่ดี เป็นผลมาจากการที่มนุษย์ไม่รู้จักสภาพความเป็นจริงทำให้เกิดการ

กระทำที่ผิดและถูกปะปนกันไป จึงส่งผลให้เกิดการกระทำซ้ำๆ กล่าวคือ ผู้ทำผิดก็มักจะทำผิดอยู่บ่อยๆ คนที่ทำถูกก็จะยึดหลักความถูกต้องเป็นหลัก แต่ไม่เสมอไปก็อาจจะทำทั้งถูกและผิดได้ แต่กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ จะยังผลให้เกิดแม้จะทำถูกหรือผิดก็ตาม

ประการที่ ๓ หลักอริยมรรคมีองค์ ๘ จึงมีคุณค่าต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์สามารถทำให้มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐตามหลักพุทธศาสนาที่ได้กล่าวไว้ว่า ชีวิตที่ดี คือ ชีวิตที่ดำเนินในวิธีการของโพธิ์^{๓๐} ชีวิตที่ดีอย่างนี้เรียกว่า มรรค ส่วนวิธีการ หรือกระบวนการฝึกมนุษย์ให้มีชีวิตที่ดี เรียกว่า สิกขา เมื่อเราฝึกมนุษย์ให้มีชีวิตที่ดี ชีวิตที่ดีหรือวิถีชีวิตที่ดีนั้นก็เป็นมรรค มรรคกับสิกขาก็เลยมีความหมายเกือบจะเหมือนกัน มรรคคือการดำเนินชีวิตที่ดี แต่จะมีชีวิตที่ดีได้ก็ต้องมีการฝึกฝนพัฒนา ดังนั้นจึงต้องมีการฝึกที่เรียกว่าเป็นสิกขา เพราะฉะนั้น สิกขาก็คือการฝึกให้มีชีวิตที่ดีที่ดำเนินตามมรรค และมรรคมีองค์ ๘ นั้นก็สรุปลงได้เป็นสิกขา ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นตัวแกนของการฝึก เป็นอันว่าจะต้องจับแยกและโยงให้ถูกต้องว่า มรรคกับสิกขาเป็นเรื่องที่สัมพันธ์เป็นอันเดียวกันแต่เป็นคนละแง่กัน เพราะสิกขาเป็นทางการฝึกหรือการพัฒนา มนุษย์ เมื่อฝึกได้ผลจนสิ่งที่ฝึกนั้นกลายเป็นวิถีชีวิตของเขา ก็กลายเป็นมรรคไป พอมรรคเกิดขึ้นแล้ว ก็พาเข้าถึงจุดหมายของการศึกษาหรือการพัฒนานั้น คือ อิสราภาพที่ปลอดทุกข์ปราศจากปัญหาหรือจะเรียกว่าสันติสุขในการดำเนินชีวิต

๔.๓.๒ การทำหน้าที่ของมนุษย์กับการดูแลครอบครัว

การปฏิบัติการดำเนินชีวิตด้านครอบครัวที่สืบเนื่องมาจากทศ ๖ โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับสามี ภรรยา บุตร ในที่นี้ก็ย้อมถึงญาติ พี่น้องที่เป็นครอบครัวด้วย เพื่อให้สามารถที่จะดูแลและให้ความช่วยเหลือได้อย่างเต็มใจและไม่ละทิ้งความรับผิดชอบ กล่าวคือ การที่สมาชิกครอบครัวมีความสัมพันธ์ที่ดี เคารพและให้เกียรติซึ่งกันและกัน มีการร่วมรับผิดชอบในภาระของครอบครัว สภาพสังคมในปัจจุบัน ทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง ค่านิยม ความเชื่อ การไหลบ่าทางวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมที่มีการเปลี่ยนแปลงตามกระแสโลกาภิวัตน์ การติดต่อสื่อสารและเทคโนโลยีอินเทอร์เน็ตสมัย ส่งผลให้ครอบครัวมีการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ในด้านโครงสร้าง ขนาด รูปแบบครอบครัว ตลอดจนความสัมพันธ์ ค่านิยม ความคิด พฤติกรรม วิถีชีวิตของบุคคลในครอบครัว นำไปสู่ความอ่อนแอของสถาบันครอบครัว สัมพันธภาพระหว่างสมาชิกในครอบครัวห่างเหิน ความรับผิดชอบต่อบทบาทหน้าที่ในครอบครัวลดน้อยลง ก่อเกิดปัญหาครอบครัวและสังคม โดยสถานการณ์ครอบครัวไทยในปัจจุบัน พบว่า มีรูปแบบครอบครัวที่หลากหลาย การอยู่ร่วมกันระหว่างพ่อ แม่ และลูก มีแนวโน้มลดลง ในขณะที่ครอบครัวที่มีเฉพาะสามีและภรรยามีแนวโน้ม อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่าความสุขในการดำเนินชีวิตโดยปฏิบัติตามหลักกรรม

^{๓๐}โพธิ์ แปลว่า ปัญญาตรัสรู้ ก็คือ ปัญญาที่ทำให้มนุษย์กลายเป็นพุทธะ.

หลักกรรมนั้น มุ่งหมายเอาการกระทำซึ่งเกิดจากการตั้งใจคือมีเจตนาเป็นเกณฑ์ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เจตนา เราเรียกว่ากรรม บุคคลจงใจแล้ว จึงทำกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ" ฉะนั้นเจตนาหรือกรรมจึงหมายรวมเอาทั้งพฤติกรรมภายในจิตใจ และมีแสดงออกให้ปรากฏทั้งทางกายและทางวาจาที่เรียกว่า กายกรรม วาจากรรม และมโนกรรม และจากการพุทธศาสนาพิจารณาว่า กระบวนการของชีวิต ทั้งทางร่างกายและจิตใจเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา นั้นหมายความว่า ทุกคนภายในครอบครัวย่อมทำกรรมหรือมีการกระทำอยู่ตลอดเวลาเช่นกัน ถ้าเราเปรียบเทียบบุคคลกับวัตถุ จะเห็นได้ว่าวัตถุไม่มีเจตนา ไม่มีการตัดสินใจ และไม่มีความรู้สึกชอบ วัตถุจึงไม่มีสิ่งที่เรียกว่า กรรม หรือ การกระทำ แต่กระทำ แต่บุคคลมิใช่ "สิ่ง" ล้วน ๆ กรรมกับชีวิตจึงเป็นของคู่กัน หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า กระบวนการของชีวิตก็คือกระบวนการของกรรมนั่นเอง^{๓๒} เนื่องจากว่า กฎแห่งกรรมเป็นเพียงกฎธรรมชาติอย่างหนึ่งในบรรดากฎธรรมชาติหลาย ๆ อย่าง ดังนั้นเมื่อมนุษย์ผู้หนึ่งประสบเหตุการณ์สุขหรือทุกข์อย่างใดอย่างใดอย่างหนึ่ง เราจึงไม่อาจกล่าวได้ว่า สาเหตุทั้งหมดมาจากกรรม^{๓๓} แต่พุทธศาสนาก็ถือว่ากฎแห่งกรรมเป็นกรรมที่สำคัญที่สุดสำหรับมนุษย์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า "สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม"^{๓๔} หรือ "บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้นผู้ทำดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำชั่วย่อมได้ชั่ว"^{๓๕} หรือ "สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด"^{๓๖} จึงกล่าวสรุปได้ว่า ในพุทธศาสนานั้นมีทัศนะว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นย่อมมีเหตุปัจจัย ไม่มีอะไรเกิดโดยบังเอิญหรือเกิดขึ้นโดยอิทธิฤทธิ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์อะไรบางอย่างและสิ่งที่เราเป็นอยู่ในปัจจุบันเป็นที่เกิดขึ้นจากการกระทำในอดีต

พุทธปรัชญาเถรวาทสอนเรื่องกรรม และการเกิดใหม่มีความสัมพันธ์ควบคู่กันอย่างใกล้ชิด ดังนั้น ความสมบูรณ์ในคำอธิบายเกี่ยวกับหลักกรรมใดหลักกรรมหนึ่งในทั้งสองนี้ จึงจำเป็นต้องเกิดขึ้นโดยอาศัยกันและกันเสมอ จากการที่พุทธศาสนาพิจารณาว่าชีวิตของบุคคลโดยทั่วไปผู้มีกิเลสอยู่นั้นคือ อุปาทาน ขันธ์ ๕ และโดยหลักของไตรลักษณ์แล้ว สำหรับผู้ยังมีกิเลสอยู่ ย่อมมีกรรมหรือการกระทำ อันก่อให้เกิดผลหรือวิบากหรืออุปาทานขันธ์ ๕ หมุนเวียน

^{๓๒} นพดล พิมพ์ลา, พุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๓), หน้า ๘๒.

^{๓๓} พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตฺโต), กรรมตามนัยแห่งพุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๑), หน้า ๑๓.

^{๓๔} พุ.สุตต. (ไทย) ๒๕/๓๘๒/๓๔๒.

^{๓๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๐๓/๒๓๔.

^{๓๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๕๖/๒๕๒.

กันอยู่ตลอดเวลา และโดยนัยนี้เองเราจึงสามารถกล่าวได้ว่าชีวิตมนุษย์ในปัจจุบันย่อมหมายถึง วิกฤตหรือผลของ การกระทำที่บุคคลผู้มีได้ทำไว้ในอดีต ปัญหาจึงมีตามมาว่า อดีตนั้นมีขอบเขต ของความหมายครอบคลุมระยะเวลาเพียงใด กล่าวคือ อดีตจะหมายถึงวินาทีที่ผ่านมา ชั่วโมง วัน- เดือน-ปี ที่ผ่านมา อันหมายถึงระยะเวลาในชาตินี้เท่านั้น หรืออดีตจะมีความหมายถึงระยะเวลาที่ ข้ามภพข้ามชาติอีกด้วย ถ้าเราพิจารณาว่า ชีวิตของมนุษย์ หมายถึง วิกฤตหรือผลของกรรมใน อดีตแล้ว นั้นย่อมหมายความว่า การที่บุคคลจะคิดให้เห็นแจ่มแจ้งในเรื่องของชีวิตมนุษย์ในฐานะ ผลของกรรมนั้น ย่อมเป็นเรื่องพ้นวิสัย เพราะเรื่องผลของกรรมเป็นเรื่องอนิจจัง แต่ใน ขณะเดียวกันพุทธศาสนาก็ให้ความสำคัญกับการศึกษาให้แจ่มแจ้งในชีวิตของมนุษย์เอง โดยพระพุทธองค์ทรงบัญญัติโดย เหตุเกิดแห่งโลก ความดับของโลก ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับโลก อยู่ในร่างกายมนุษย์นี้เอง และพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมคือทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับ ทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์^{๓๑} ในที่นี้จะพิจารณาถึงความทุกข์ได้อย่างไร และมนุษย์ สามารถยกระดับคุณภาพชีวิตของตัวเองเข้าสู่เป้าหมายสูงสุดของศาสนาหรือนิพพานสิ้นสุดได้ อย่างไร ฉะนั้น ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทสอนว่า “ชีวิตของเราทุกคนไม่ว่าจะเสื่อม จะเจริญ จะ สุข จะทุกข์ จะก้าวหน้า จะถอยหลัง จะอายุสั้น จะอายุยืน ขึ้นอยู่กับกรรมคือการกระทำของเรา ทั้งสิ้น ไม่ใช่ขึ้นอยู่ที่อำนาจดวงดาว ไม่ใช่อำนาจพระเจ้า ไม่มีอำนาจสิ่งภายนอกอื่นใดที่จะมา บันดาลชีวิตเราให้เป็นอย่างโน้นอย่างนี้ นอกจากกฎแห่งกรรม”^{๓๒} กรรมนั้นเปรียบเสมือนเงาตาม ตัว ซึ่งไม่สามารถมองเห็นด้วยตาเปล่า แต่กรรมดีกรรมชั่วที่บุคคลกระทำแล้วนั้นย่อมติดตามตัว เขาไปอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะยืน เดิน นั่ง หรือนอน ก็ตาม

๔.๓.๓ การทำหน้าที่ของมนุษย์กับการประกอบอาชีพ

มนุษย์ทุกคนย่อมมีอาชีพการงานเป็นของตนเองและมีการทำหน้าที่ที่แตกต่างกัน ซึ่ง บางครั้งการทำหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับทิศ ๖ อาจบกพร่องไปได้ในส่วนที่ต้องรับผิดชอบและอาจละทิ้ง หน้าที่สำคัญไปได้ เช่น ไม่มีเวลาให้กับบุตร สามิไม่สามารถที่จะไปรับ ส่งภรรยา ไปทำงานหรือไป เทียวได้ ฯลฯ นั้นเป็นเหตุผลต่อไปว่าเมื่อเป็นเช่นนี้การทำหน้าที่ในทิศ ๖ นั้นยังจะส่งผลให้การทำ หน้าที่นั้นบกพร่องไปได้ไม่มากนักน้อย เพื่อให้สามารถที่จะทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์และไม่กระทบ ต่อการประกอบอาชีพ จึงควรมีการศึกษาในหลักธรรมพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นสำคัญ เนื่องจากมี หลักที่จะทำให้ชีวิตการงานและการทำหน้าที่ในทิศ ๖ สมบูรณ์ตามไปด้วย ซึ่งมนุษย์เองจะต้องรู้จัก การใช้จ่ายทรัพย์ เพื่อไม่ให้ส่งผลกระทบต่อหน้าที่อื่นๆ ด้วย ดังนั้นพุทธปรัชญาได้แสดงวิธีใช้จ่าย ทรัพย์ที่ถูกต้องจึงจะเรียกว่าการหาทรัพย์อย่างประเสริฐในความมั่นคงในการดำเนินชีวิตมนุษย์

^{๓๑} ที.ที. (ไทย) ๘/๒๕๓/๒๕๖๐.

^{๓๒} อ้างแล้ว.

พุทธปรัชญาได้กล่าวถึงการประกอบอาชีพ คือให้ประกอบอาชีพที่สุจริตในการหาทรัพย์อันประเสริฐ พุทธปรัชญายังสอนในการประกอบอาชีพในการหาทรัพย์ให้คำนึงถึงทรัพย์ที่เกิดจากภายใน คือ อริยทรัพย์ ๗ ประการ มีดังนี้

- (๑) ศัทธา ความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ เชื่ออย่างมีเหตุผล เช่นเชื่อกรรมและผลของกรรม
- (๒) ศีล การรักษากายวาจาให้เรียบร้อยเป็นสุจริต
- (๓) หิริ ความละอายใจต่อบาปทุจริต หรือเกลียดชังความชั่วทุกประเภท ละอายต่อการกระทำชั่ว
- (๔) โอตตัปปะ ความสะดุ้งกลัวต่อบาปทุจริต เกรงกลัวต่อความชั่ว
- (๕) พาหุสัจจะ ความเป็นคนเคยได้ยิน ได้ฟังมามาก รู้ศิลปวิทยามาก ได้รับการศึกษาเล่าเรียนมามาก
- (๖) จาคะ ความรู้จักเสียสละ รู้จักให้ปันสิ่งของของตนแก่คนที่ควรให้เป็นความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความโอบอ้อมอารี ความไม่เห็นแก่ตัว
- (๗) ปัญญา ความรอบรู้สิ่งที่เป็นประโยชน์ และมีใช้ประโยชน์ รู้ทางเจริญละทางเสื่อมแห่งโลกทรัพย์

ดังนั้นอริยทรัพย์ ๗ ประการนี้ บางแห่งเรียกว่า “พหุการธรรม” ซึ่งแปลว่า เป็นธรรมที่มีอุปการะมาก หมายความว่า ธรรมทั้ง ๗ ประการ เป็นธรรมสนับสนุนในการทำความดีในทุกๆ ด้าน โดยเฉพาะการพึ่งตนเอง ย่อมอำนวยให้สำเร็จสิ่งที่พึงประสงค์ได้สมความปรารถนาเพื่อความมั่นคงต่อการดำเนินชีวิต^{๓๕}

๔.๖.๔ การทำหน้าที่ของมนุษย์กับการบริหารทรัพย์สิน

พุทธปรัชญาเถรวาทจัดความต้องการพื้นฐานของมนุษย์อยู่ที่การมีทรัพย์ หรือเงินทอง ดังนั้น ระบบเศรษฐกิจของมนุษย์โดยทั่วไปจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเงินทอง หรือโภคทรัพย์ สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะว่าทรัพย์สินนั้นเป็นปัจจัยช่วยให้มนุษย์สามารถจะดำเนินชีวิตไปสู่เป้าหมายหรือสร้างความมั่นคงให้กับตนเองได้โดยการใช้เงินเป็นปัจจัยในการหาอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค อันถือว่าเป็นความจำเป็นขั้นพื้นฐานของมนุษย์ นอกจากนั้นทรัพย์ยังเป็นปัจจัยในการก่อประโยชน์ในด้านการกุศลอื่นๆ ได้อีกด้วยในทรรศนะพุทธปรัชญาเถรวาท เงินก็คือจุดหมายหนึ่งในระบบเศรษฐกิจของสังคมมนุษย์และเงินก็ยังเป็นตัวแปรที่สำคัญในการจะดำเนินชีวิตในทางที่เป็นประโยชน์อื่นๆ ได้ แม้โดยสารถะแล้ว พุทธปรัชญาเถรวาทจะเห็นว่าเงินเปรียบเหมือนงูพิษก็ตาม แต่ก็ยังถือว่าเงินยังจำเป็นในสังคมโดยเฉพาะชาวบ้านอยู่เช่นเดิม การปฏิบัติการดำเนินชีวิตด้านทรัพย์สิน ก็เพื่อต้องการให้ทุกคนอยู่ด้วยความ

^{๓๕} อ่างแล้ว.

สุจริต และเพื่อเป็นการเคารพในกรรมสิทธิ์ของผู้อื่น ไม่เบียดเบียนผู้อื่นในทรัพย์สินของผู้อื่น เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงของชีวิตมนุษย์เพื่อรักษาเพราะความบริสุทธิ์แห่งใจคือมีเจตนาที่จะรักษาด้วยใจไม่ใช่เพราะคิดว่าเป็นเพียงข้อห้ามหรือถูกบังคับให้กระทำ แต่สมัครใจทำด้วยเจตนาที่บริสุทธิ์ด้วยตนเอง และสามารถใช้ทรัพย์ที่เราหามาได้โดยสุจริตผลก็จะเกิดความสุขในการใช้ทรัพย์ตามหลักพุทธปรัชญา

ดังนั้นการที่จะทำหน้าที่ในทิส ๖ ได้ดี สิ่งที่เป็นองค์ประกอบที่สำคัญ คือ การมีทรัพย์สิน เพื่อส่งผลให้การทำหน้าที่ไม่เกิดความบกพร่องได้ไม่มากนักน้อย แต่สิ่งที่พุทธปรัชญาเถรวาทตระหนักถึงมากที่สุด คือ การรู้จักบริหารทรัพย์สินให้เกิดประโยชน์มากที่สุด เช่น กรณีที่ต้องใช้จ่ายของตนเอง ใช้จ่ายทรัพย์ให้บิดา มารดา ภรรยา บุตร มิตร สหาย รวมการทำบุญแก่ศาสนา และองค์กรอื่นๆ ทั้งนี้ต้องรู้จักบริหารทรัพย์สินเหล่านี้ให้ครอบคลุมกับหลักทิส ๖ ตั้งแต่การวางแผน การจัดการ การดูแลค่าใช้จ่าย การเก็บออม ตลอดจนการหาทรัพย์มาด้วยความสุจริตควรเว้นจากการละเมิดกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่นในทรรศนะพุทธปรัชญาเถรวาทให้การสนับสนุนความเท่าเทียมกันในความเป็นมนุษย์ในสุดตติยาคถาว่า “ในหมู่มนุษย์ หามีรูปร่างลักษณะตามกำเนิดที่แตกต่างกันมากมาย มนุษย์มีอวัยวะทุกส่วนเหมือนกัน”และในอุปนิษาสกัถ์ก็กล่าวไว้ว่า “การงาน ความรู้ คุณธรรม การควบคุมตนเองและการมุ่งพัฒนาชีวิตที่ประกอบในหมู่มนุษย์ทำให้มนุษย์มีความบริสุทธิ์ ไม่ใช่ด้วยโคตร หรือด้วยทรัพย์” จึงจะถือว่าการทำหน้าที่ตามหลักทิส ๖ ประการ จึงจะสมบูรณ์แบบได้

๔.๘ สรุป

สรุปได้ว่าหลักธรรมเรื่องทิส ๖ ประกอบด้วย ปุริตถิมทิส ทิสเบื้องหน้า คือ มารดาบิดา ทักขิม ทิส ทิสเบื้องขวา คือ ครูอาจารย์ ปัจฉิมทิส ทิสเบื้องหลัง คือบุตรภรรยา อุตตรทิส เบื้องซ้าย คือ มิตร เหฏฐิมทิส ทิสเบื้องต่ำ คือบ่าว คนรับใช้ คนงาน อุปริมทิส ทิสเบื้องบน คือพระสงฆ์ การปฏิบัติตนเป็นชาวพุทธที่ดีตามหลักทิสเบื้องบนของทิส ๖ ในการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม ทุกคนมีหน้าที่และความรับผิดชอบแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับสถานภาพและบทบาทที่ตนดำรงอยู่ เป็นบิดา มารดามีหน้าที่เลี้ยงดูบุตรให้เจริญเติบโต เป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ เป็นครูอาจารย์มีหน้าที่สอนและอบรมศีลธรรมจรรยาให้ศิษย์มีความรู้และประพฤติตนเป็นคนดี เป็นนักเรียนมีหน้าที่เรียนหนังสือ เชื่อฟังพ่อแม่และครูอาจารย์ มีหน้าที่และความรับผิดชอบอะไรในสังคมก็พยายามปฏิบัติหน้าที่นั้น ๆ ให้ดีที่สุด

พุทธปรัชญาเถรวาทก็ได้กล่าวถึงหน้าที่และความรับผิดชอบในลักษณะเช่นนี้ไว้เหมือนกัน โดยพระพุทธองค์ตรัสสอนไว้ในหลัก ทิส ๖ ในสังคาลกสูตร การปฏิบัติหน้าที่และ

ความรับผิดชอบตามหลักทิส ๖ ได้ถูกต้อง ได้ชื่อว่าเป็นชาวพุทธที่ดี ทิส ๖ หมายถึง บุคคลประเภทต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันทางสังคม มีหน้าที่และความรับผิดชอบที่พึงปฏิบัติต่อกันดังนี้ (๑) ทิสเบื้องหน้า (ปรัตติมทิส) ได้แก่ บิดามารดา (๒) ทิสเบื้องขวา (ทักษิณทิส) ได้แก่ ครูอาจารย์ (๓) ทิสเบื้องหลัง (ปัจฉิมทิส) ได้แก่ บุตรภรรยา (๔) ทิสเบื้องซ้าย (อุตตรทิส) ได้แก่ มิตรสหาย (๕) ทิสเบื้องล่าง (เหตุฐิมทิส) ได้แก่ ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาและลูกจ้าง (๖) ทิสเบื้องบน (อุปริมทิส) ได้แก่ พระภิกษุสงฆ์ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะทิสเบื้องบน ได้แก่ พระภิกษุสงฆ์ เท่านั้น พระภิกษุสงฆ์ คือ ผู้ที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา เป็นผู้ที่สละความสุขทางโลกและความ เป็นอยู่แบบชาวบ้าน ยินยอมพร้อมใจจะประพฤติพรหมจรรย์ มีหน้าที่และความรับผิดชอบต่อ ชาวบ้านตามหลักทิสเบื้องบนในทิส ๖ ดังนี้ (๑) ห้ามไม่ให้กระทำความชั่ว (๒) สั่งสอนให้ตั้งอยู่ในความดี (๓) อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดีและน้ำใจอันดีงาม (๔) ให้ได้ฟังในสิ่งที่ไม่เคย ฟัง (หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า) (๕) อธิบายสิ่งที่เคยฟังมาแล้วแต่ยังไม่แจ่มแจ้งและ สงสัยให้เข้าใจชัดเจน แจ่มแจ้ง และหายสงสัย (๖) แนะนำแนวทางในการดำเนินชีวิตให้ชาวบ้าน ปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง ประพฤติในสิ่งที่ดีงามเพื่อความสุขในชีวิต

ในส่วน of ชาวบ้านมีหน้าที่และความรับผิดชอบต่อพระภิกษุสงฆ์ตามหลัก ทิส ๖ ดังนี้ (๑) จะทำสิ่งใดต่อพระภิกษุสงฆ์ ก็ทำด้วยเมตตา (๒) จะพูดสิ่งใดกับพระภิกษุ สงฆ์ ก็พูดด้วยเมตตา (๓) จะคิดสิ่งใดกับพระภิกษุสงฆ์ ก็คิดด้วยเมตตา (๔) เมื่อพระภิกษุสงฆ์ มาถึงบ้าน ต้อนรับด้วยความเต็มใจ (๕) อุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสงฆ์ด้วยปัจจัย ๔ ได้แก่ อาหาร บิณฑบาต ยารักษาโรค เสนาสนะ (ที่อยู่อาศัย) และเครื่องนุ่งห่ม (สบง จีวร สังฆาฏิ) ถ้าชาวพุทธ ต่างรู้จักหน้าที่และความรับผิดชอบของตน และปฏิบัติตามหน้าที่ความรับผิดชอบนั้นๆ ให้ดีที่สุดก็ เรียกได้ว่า เป็นชาวพุทธที่ดีแล้ว

นอกจากนี้มนุษย์จะทำหน้าที่ในทิส ๖ ได้อย่างสมบูรณ์จะต้องอาศัยสิ่งต่อไปนี้ด้วย คือ จากการวิเคราะห์แนวคิดหน้าที่ความเป็นมนุษย์ในพุทธปรัชญาสรุปได้ดังนี้

(๑) การทำหน้าที่ของมนุษย์ด้านการดำเนินชีวิต กล่าวคือ คุณค่าของความเป็นมนุษย์ ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น พุทธปรัชญามองมนุษย์ว่า คือ สิ่งมีชีวิตชนิดหนึ่ง แต่มีความพิเศษ เหนือสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ไป คือ นอกจากมนุษย์จะมีส่วนประกอบที่สำคัญที่สุด ๒ ส่วน ได้แก่ ส่วนที่เป็นรูปธรรม คือ ร่างกาย และนามธรรม คือจิตใจแล้วยังมีลักษณะพิเศษที่ทำให้มนุษย์ต่างจาก สิ่งมีชีวิตอื่น คือ มีปัญญาและคุณธรรม มนุษย์มิใช่ผลผลิตผลของวัตถุล้วนๆ และก็มีใช่เป็นผลงาน จากการสร้างสรรค์ของเทพเจ้าไม่ แต่ขึ้นอยู่กับหน้าที่ การทำหน้าที่ของตนเองในฐานะที่เกิดขึ้นมา เป็นมนุษย์ ควรรักษาคุณค่าและหน้าที่ของมนุษย์ให้ดี

(๒) การทำหน้าที่ต่อครอบครัว กล่าวคือ จะต้องปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดีที่สุดและที่สำคัญไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนต่อผู้อื่นด้วย ส่วนในด้านทรัพย์สินนั้น แนวความคิดว่ามนุษย์ทุกคนอาศัยอยู่ในสภาพการณ์ตามธรรมชาติ คือสภาวะแห่งความมีอิสระเสรีอย่างสมบูรณ์ ในการที่จะกำหนดแนวทางปฏิบัติ การใช้ทรัพย์สินของตนและการดำเนินชีวิตด้วยการปฏิบัติที่ตนคิดว่าดีแล้วเหมาะสมแล้ว โดยภายในขอบเขตของกฎแห่งธรรมชาติ โดยไม่ต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจอิทธิพลหรือเจตนารมณ์ของใครๆ เลย ดังนั้นจึงควรเว้นจากการละเมิดกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น

(๓) การทำหน้าที่ด้านการประกอบอาชีพ การเว้นจากมิชฉาชีพทุกชนิด ประกอบแต่การทำงานที่สุจริต ไม่ผิดกฎหมาย ไม่ผิดศีลธรรม ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนทั้งแก่ตนเองและบุคคลอื่น สัมมาอาชีพะเป็นหลักธรรมข้อหนึ่งในมรรค ๘ ซึ่งเป็นแนวทางการดับทุกข์หรือการแก้ไขปัญหามัน มุ่งผลในทางปฏิบัติให้ทุกคนจัดการกับชีวิตที่เป็นอยู่จริงๆ ในโลกนี้เพื่อให้สอดคล้องกับการเลี้ยงชีพที่ถูกต้องของคนแต่ละคน โดยอยู่บนพื้นฐานการดำเนินชีวิตด้วยการประพฤติดชอบหรือการเลี้ยงชีพชอบเรียกว่าสุจริต ๑ ได้แก่ การเลี้ยงชีพชอบทางกาย การเลี้ยงชีพชอบทางวาจา การเลี้ยงชีพชอบทางใจ

(๔) การทำหน้าที่ด้านทรัพย์สิน จะต้องรู้จักเก็บ รู้จักใช้จ่าย กล่าวคือ พุทธปรัชญาเถรวาท จัดความต้องการพื้นฐานของมนุษย์อยู่ที่การมีทรัพย์ หรือเงินทอง ดังนั้น ระบบเศรษฐกิจของมนุษย์โดยทั่วไปจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเงินทอง หรือโภคทรัพย์ สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะว่าทรัพย์สินนั้นเป็นปัจจัยช่วยให้มนุษย์สามารถจะดำเนินชีวิตไปสู่เป้าหมายหรือสร้างความมั่นคงให้กับตนเองและหน้าที่ต่อสังคมต่อไป